

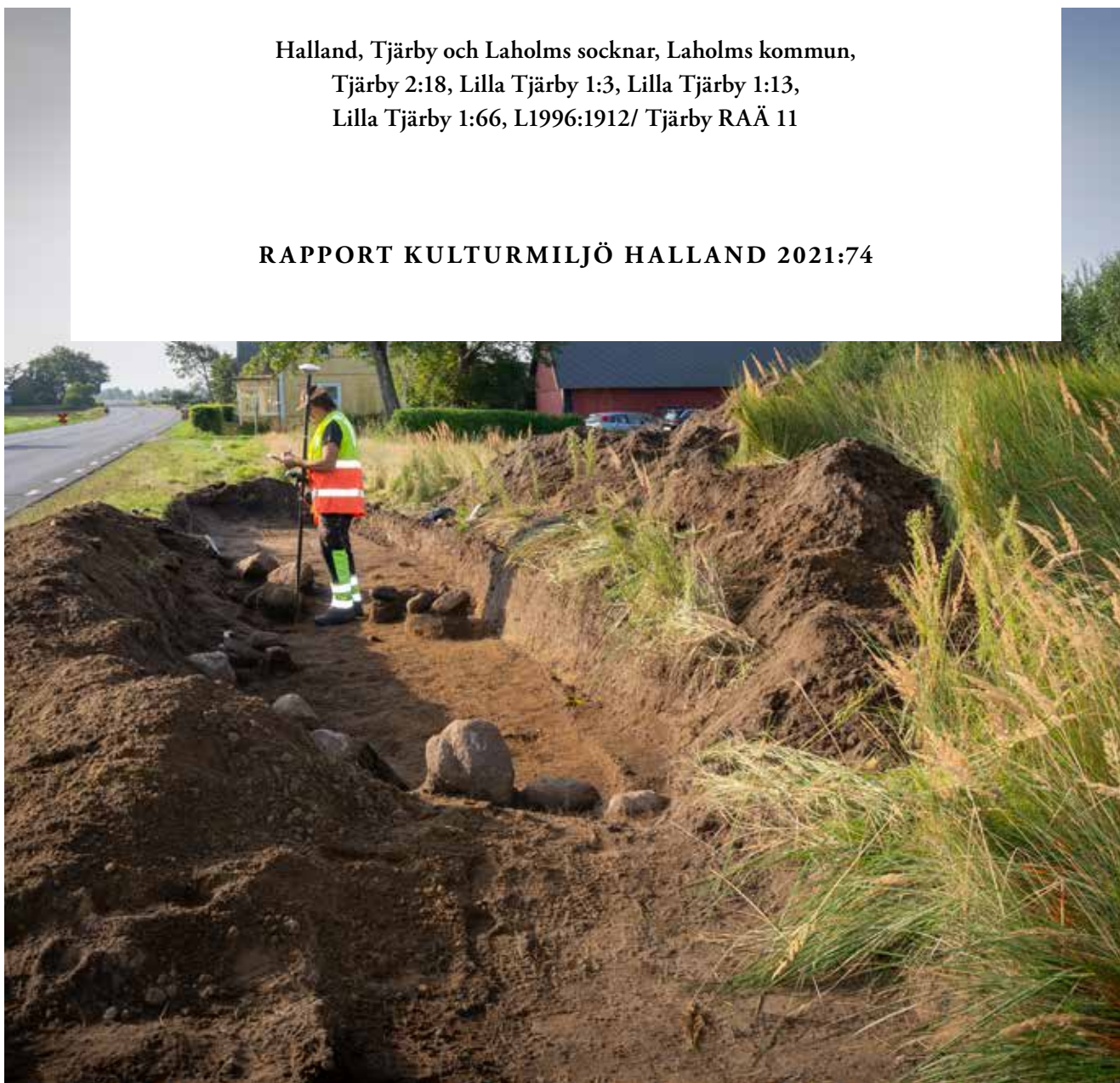
ARKEOLOGISK UTREDNING 2019, FÖRUNDERSÖKNING 2019 OCH 2021
OCH UNDERSÖKNING 2020

Stina Tegnhed

ARKEOLOGI INFÖR NY GÅNG- OCH CYKELVÄG I TJÄRBY

Halland, Tjärby och Laholms socknar, Laholms kommun,
Tjärby 2:18, Lilla Tjärby 1:3, Lilla Tjärby 1:13,
Lilla Tjärby 1:66, L1996:1912/ Tjärby RAÄ 11

RAPPORT KULTURMILJÖ HALLAND 2021:74

STIFTELSEN HALLANDS LÄNSMUSEER

Stiftelsen Hallands Läns museer, Kulturmiljö Halland

Uppdragsverksamheten, Halmstad 2021

Arkeologisk utredning 2019, förundersökning 2019 och 2021 och undersökning 2020

Bild framsida: Arkeologisk undersökning av gravhögen Tjärby RAÄ 11/L1996:1912 september 2020. Mats Nilsson mäter in kantkedja och inre stenkrets. Mot S. Foto: Stina Tegnsted. (Fotonr: 2021-16-5).

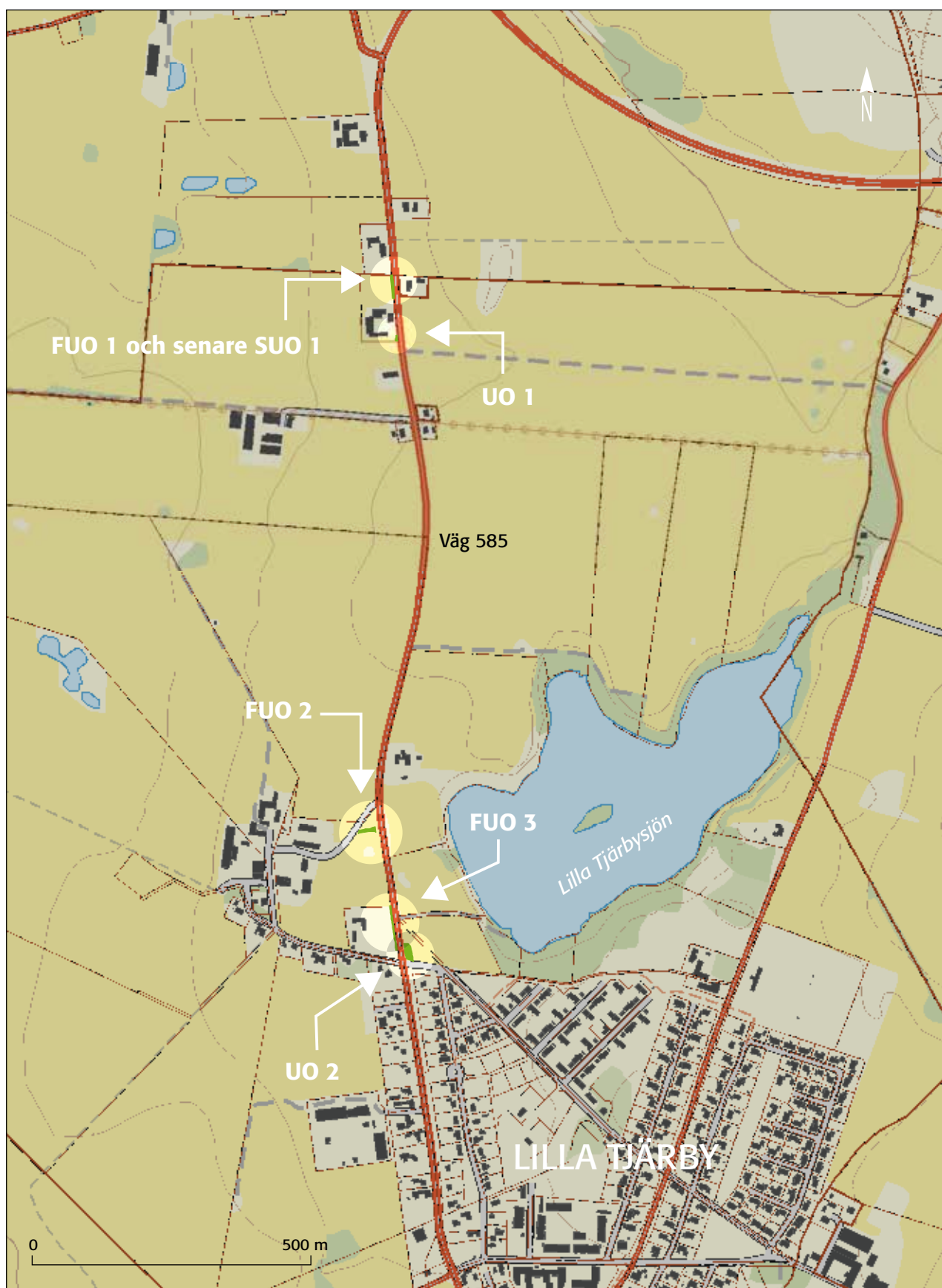
Layout: Anders Andersson.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet.

Ärende nr ms2006/02316.

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING	5
BAKGRUND	5
TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ	6
HISTORISKA KARTOR	11
DE ARKEOLOGISKA INSATSERNA UNDER 2019, 2020 och 2021	11
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING	12
METOD	12
UNDERSÖKNINGSPLANENS MÅLUPPFYLLELSE	12
RESULTAT	12
Lussehög L1996:1912/Tjärby RAÄ 11	12
Utredningsområde väster om Tjärbyvägen 585 (UO1) juni 2019	19
Utredningsområde öster om Tjärbyvägen 585 (UO2) juni 2019	19
Arkeologisk förundersökning av två områden väster om Tjärbyvägen i mars 2021 (FUO2 och FUO3)	20
AVSLUTNING	21
REFERENSER	22
TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	24
 BILAGOR	 26
Bilaga 1 Fyndlista, gravhög	
Bilaga 2 Ritningsförteckning	
Bilaga 3 Metalldetektering Jonas Paulsson, Kula HB	
Bilaga 4 Osteologisk analys Astrid Lennblad, Bohusläns museum	
Bilaga 5 Vedartsanalys Karen Vandkrog Salvig Moesgaard Museum	
Bilaga 6 Makrofossilanalys Jens Heimdahl, SHM Arkeologerna	
Bilaga 7 ¹⁴ C-datering Karl Håkansson / Melanie Mucke, Ångströmlaboratoriet	
Rapporter från Kulturmiljö Halland 2021	49

Figur 1. De arkeologiska insatserna längs den nya gång och cykelvägen längs väg 585. Skala: 10 000.

SAMMANFATTNING

Inför en ny gång- och cykelväg (förkortas härnäst GC-väg) mellan Tjärby och Lilla Tjärby i Laholms kommun har Kulturmiljö Halland mellan åren 2019–2021 utfört arkeologiska insatser inom några delsträckor. Samtliga insatser presenteras i denna rapport.

I huvudsak följer GC-vägen en nedgrävd VA-ledning vars hela sträckning har utretts och undersökts arkeologiskt. Delsträckorna som presenteras i denna rapport infaller där det inte har varit möjligt att följa den redan undersökta sträckan.

Den nya GC-vägen tangerar gravhög L1996:1912/ Tjärby RAÄ 11 även kallad Lussehög. Det visade sig att gravhögen, inom det berörda området, bestod av en kantkedja av stora stenar, humös sand och ytterkanten av ett inre kärnröse av sten. Några enstaka brända ben påträffades spridda i den humösa sanden. Osteologisk analys visade att de kom från människa, en vuxen individ. Föremål som hittades var keramikskärvor, en stor bit kvarts, föremål av flinta som en påbörjad pilspets och en spånskrapa. Flera avslag av flinta och delar av en flintkärna hittades spridda i den jordblandade sanden. I jordprover som samlades in hittades två rostade hasselnötsskal.

Ett av de brända benen daterades till 1211–1011 BC (mellersta bronsålder) och ett träkolsprov av ask daterades till 1409–1209 BC (äldre bronsålder).

De övriga arkeologiska insatserna inom delsträckor längs GC-vägen resulterade inte i några nya fornlämningar.

BAKGRUND

Trafikverket planerar att anlägga en 1,8 km lång GC-väg längs med väg 585 mellan Tjärby och Lilla Tjärby i Laholms kommun. Området ligger inom riksintresse för kulturmiljö [Tjärby N13]. Målsättningen var att minimera intrång i fornlämningar och följa de riktningar och linjer som finns i landskapet för att minska påverkan på riksintresset. Detta genom att GC-vägens placering valts utefter väg 585, i huvudsak inom områden som redan varit föremål för arkeologisk utredning, för- och slutundersökningar i samband med förläggning av vattenledning. Dock har ledningsträckningen inte till fullo kunnat följas, vilket innebar att provschaktsgrävningar

behövde genomföras på delsträckor inom fastigheterna Lilla Tjärby 1:3, Lilla Tjärby 1:66, Lilla Tjärby 1:13 och Tjärby 2:18, Laholms kommun. Den ursprungliga planen innefattade en ytterligare delsträcka inom fastighet Tjärby 2:15, men den togs bort strax innan utredningen/förundersökningen som genomfördes i juni 2019. De arkeologiska insatserna inför den nya GC-vägen utfördes vid tre separata tillfällen, i juni 2019, september 2020 och i mars 2021. Trots skillnaden i årstider var den gemensamma nämnaren att undersökningarna utfördes i kanonväder – solen sken från sin allra vackraste och varmaste sida. De arkeologiska insatserna som utfördes inom fem olika områden presenteras i denna rapport.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Den nya GC-vägen löper i nord-sydlig riktning längs väg 585 och sträcker sig 1,8 kilometer genom ett flackt jordbrukslandskap med riklig förekomst av bronsåldershögar och boplatser. Under förhistorisk tid har en äldre färdväg sannolikt haft en sträckning som sammanfaller med dagens landsväg.

Under senare tid har arkeologiska insatser utförts dels inom GC-vägens arbetsområde, dels i närområdet. Inför förläggning av en vattenledning genomfördes höstarna 2013 och 2014 arkeologisk utredning och förundersökning väster om och parallellt med väg 585. Fem fornlämningar berördes och förundersöktes då (Tegnhet 2014 och 2015). L1996:7312 /Tjärby RAÄ 79 omfattade boplatslämningar med dateringar till övergången mellan bronsålderns period III och IV 1120–1000 BC (kalibrerat 1 sigma) och 1200–930 BC (kal. 2 sigma) och tidigaste delen av romersk järnålder 50–130 AD (kal. 1 sigma) och 0–180 AD (kal. 2 sigma). Fornlämningen L1996:7287/Laholm RAÄ 240 utgjordes av fyra härdar. Två av dessa daterades till övergången mellan yngre bronsålder – förromersk järnålder 560–480 f.Kr (kal. 1 sigma) och 670–400 f.Kr a (kal. 2 sigma) och 540–410 f.Kr. (kal. 1 sigma) och 600–400 f.Kr. (kal. 2 sigma). L1996:7436/Laholm RAÄ 242 utgjordes av en skeppsformad samt en kvadratformad stensättning som bestod av tätt lagd sten, i storleken från en knytnäve till cirka 0,2 meter, lagda i ett skift. Tillsammans mäter de två stensättningarna cirka 8 meter i nordsydlig riktning och 3,5 meter i östvästlig riktning. Trots avsaknaden av spår efter mänskliga rester i form av ben eller gravgåvor, tolkades fornlämningen som en grav, baserad på form samt placering i landskapet, vilket är rikt på gravhögar kring Lilla Tjårbysjön. Det enda fynd av keramik som gjordes på platsen uppvisar dekor i form av snörbandsornamentik och torde vara av senneolitisk datering. Det korresponderar med en av dateringarna av träkol insamlad i fyllnadslagret av torvig sand under stenpackningen som daterades till senneolitikum 2035–1935 f. Kr. (kal. 1 sigma) och 2050–1890 BC (kal. 2 sigma). Fornlämningen undersöktes, dokumenterades och borttogs i sin helhet. Strax invid gravhögen L1997:7477/Laholm RAÄ 25 förundersöktes en anläggning som vid den arkeologiska utredningen tolkats som ett eventuellt brandlager. Men anläggningen visade sig utgöras av en sentida

nedgrävning, som mätte åtta meter i östvästlig riktning och fem meter i nordsydlig riktning. Nedgrävningen hade fyllts igen i omgångar, med eldpåverkat material och med jordblandad sand och lera. ¹⁴C-analys av träkol från bottenlagret daterade den delen av igenfyllnaden till tidsperioden 1880–1960 e. Kr. Inga vidare antikvariska insatser föreslogs och lämningen förlorade sin fornlämningsstatus i Fornminnesregistret. Inom L1996:7288/Laholm RAÄ 241 påträffades sex anläggningar, gropar och stolphål som innehöll brända ben, samt även ett fall som lösfynd i alven. Osteolog Emma Maltin utförde en osteologisk analys av benmaterialet vilken resulterade i att två av anläggningarna bedömdes innehålla ben från människa medan det övriga materialet bestämdes till däggdjur. Benen var tyvärr alltför fragmentariska för att närmare kunna ge svar på ålder, kön och art. En härd, samt kol som låg tillsammans med de brända människoben i en av anläggningen daterades till yngre järnålder, övergången vendeltid – vikingatid. Träkolet som låg tillsammans med de brända benen i grav 640 vedartsbestämdes till lind och daterades till 775–880 e. Kr. (kal. 1 sigma), 760–900 AD (kal. 2 sigma). Ifrån härden som påträffades invid anläggningarna med brända ben samlades träkol in som vedartbestämdes till björk och erhöill dateringen 700–750, 760–870 e.Kr. (kal. 1 sigma), 680–890 e. Kr. (kal. 2 sigma). Anläggningarna tolkas som flatmarksgravar och framkom inom ett begränsat parti av vattenledningens arbetsområde vilket gjorde att de kunde undersökas och borttagas inom ramarna för förundersökningen. Fornlämningen har dock inte avgränsats i norr och söder.

I november 2016 genomförde Kulturmiljö Halland en arkeologisk utredning då Laholmsbuktens VA planerade en justering av vattenledningens placering. Då påträffades boplatslämningar som utgjordes av nio stolphål, sju gropar och tre härdar, vilka tolkades vara förhistoriska. De erhöill beteckningen L1996:7685/Laholm RAÄ 243 (Tegnhet 2016). En härd påträffades i utredningsschaktet vars placering direkt angränsar till det aktuella förundersökningsområdet FUO2, den nya tillfartsvägen.

Strax norr om den planerade GC-vägen finns fornlämningen L1996:6023/Tjärby RAÄ 69, strax söder om Tjärby kyrka. Delar av fornlämningen undersöktes sommaren 2007 av Kulturmiljö Halland i samband med Riksväg 15s nya sträckning. Fast bosättning kon-

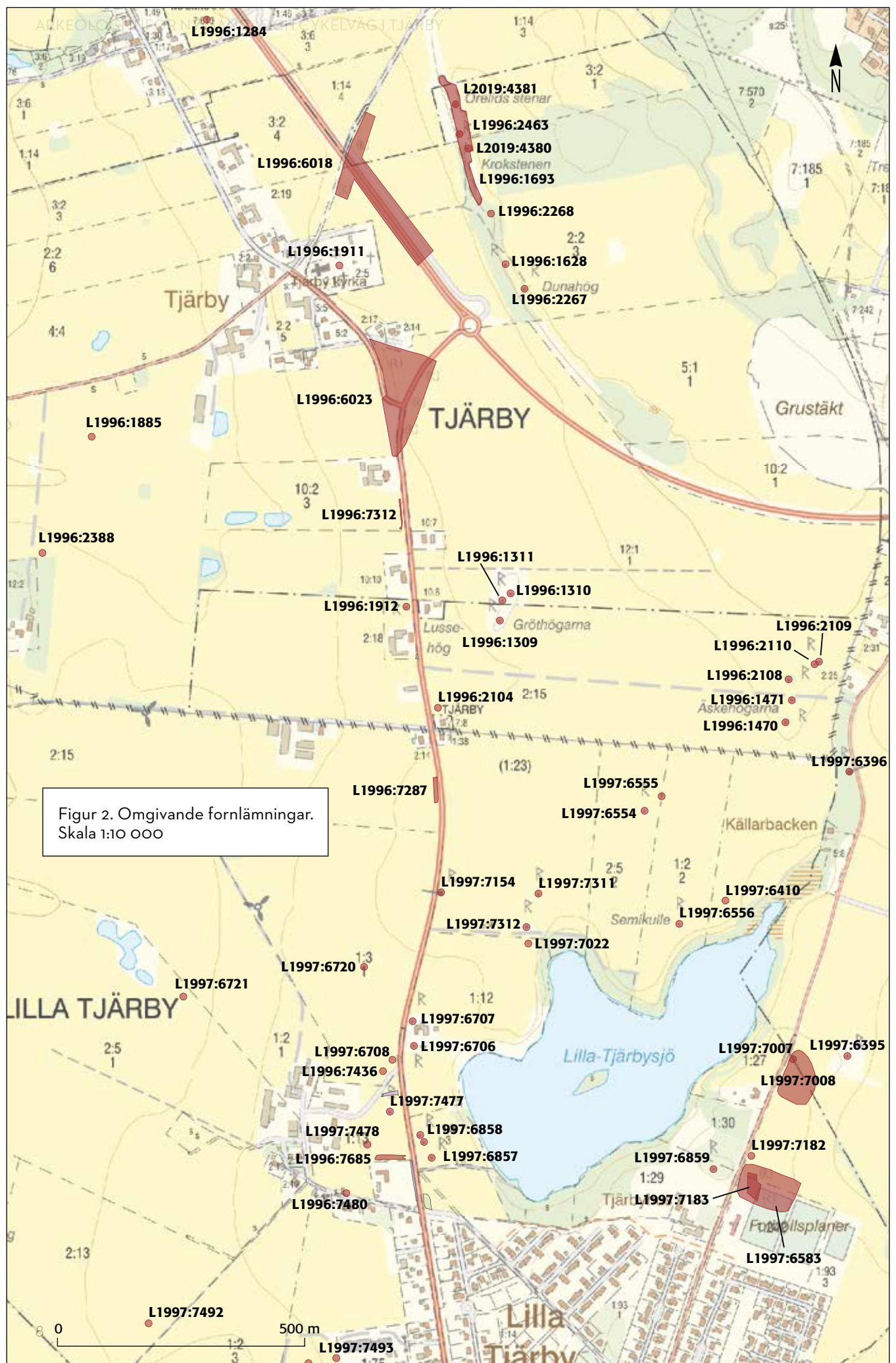
staterades då från tidig bronsålder (ungefär 1800 före år 0) fram till vår tideräknings början. Metalldetektorfynd i matjorden påvisade dock fortsatt mänsklig närvaro under hela järnåldern och vidare in i historisk tid (Wranning 2011, 2015, 2019). I samband med den nya vattenledningen undersöktes ytterligare delar av forn-lämningen hösten 2016. Då framkom boplatslämningar från främst äldre järnålder, bland annat tre hus. Två treskeppiga långhus från mellersta och yngsta förromersk järnålder (daterades typologiskt) samt en byggnad av det mer ovanligare slaget, ett tvåskeppigt långhus med datering till förromersk järnålder (350–320, 210–50 BC kal. 2 sigma) (Tegneshed 2019).

Uppå på den närmast nordsydliga långsträckt isälvs-avlagringen Örelid ett par hundra meter öster om Tjärby kyrka återfinns det stora gravfältet Örelids stenar (L1996:1693/Tjärby RAÄ 37), vilket idag utgörs av trettiosex resta stenar och två stensättningar. Obe-kräftade äldre uppgifter anger att det tidigare skall ha funnit över hundra resta stenar på platsen (Lundborg 1967:5ff). Ingen av gravarna är undersökt men prelimi-närdateras till järnålder, sannolikt efter år noll. Strax söder om gravfältet, likväl upp på åsbrinken ligger grav-högarna L1996:1628 och L1996:2267/Tjärby RAÄ 16 och 17, varav den sistnämnda är benämnd Dunahög. Markeringen L1996:2268/Tjärby RAÄ 18 visar läget för en undersökt och därefter bortschaktad gravhög. Gravhögen undersöktes år 1930 av Victor Ewald, en fornminnesintresserad kyrkoherde från Östra Karup. Vid undersökningen konstaterades att dess centralgrav utgjordes av en skelettgrav i en mindre stenkista i vil-ken bland annat ett bronssvärd med slida av skinn och läder påträffades. Centralgravens dateras till äldre brons-ålder. I högen återfanns dessutom fyra sekundärgravar (Lundborg 1972:31ff). Centralgravens hällkista flyttades efter undersökningen 33 meter norrut och omgavs av sina förra rösestenar. Meningen var att den skulle flyttas till Hallands nya museum i Halmstad, som stod färdigt 1933. Nu är endast röset synligt och det ser ut som ett odlingsröse, i ägogränsen (Fornsök). Belägen på Tjårbys kyrkogård alldeles sydost om kyrkan, låg tidigare *Högen*, L1996:1911/Tjärby RAÄ 10 traktens största kända grav-hög, fram till 1860 då den grävdes bort utan föregående undersökning eller dokumentation (Wranning 2008).

Strax norr om L1996:6023/Tjärby RAÄ 69 ligger det förromerska flatmarksgravfältet L1996:6018/Tjärby RAÄ 68 där 67 gravar med totalt 73 individer undersök-tes 2007 och 2008 (Arcini, Brorsson & Wranning 2019, Brorsson 2019, Wranning 2010, 2015 och 2019). Lejon-parten av den år 2007 undersökta bebyggelsen daterades till förromersk järnålder och då även de byggnader som påträffades och undersöktes vid utgrävningen 2016 har bestämts till denna tid kan det indikera att det har fun-nits flera brukargrupper/familjeenheter samtidigt inom L1996:6023/Tjärby RAÄ 69.

I GC-vägens närområde ligger flertalet gravhögar, både som solitärer och grupper. Följer vi den nya GC-vägen från norr till söder så passeras längst upp i norr Gröthö-garna, som innefattar högarna L1996:1310/Tjärby RAÄ 12:1, L1996:1309/Tjärby RAÄ 12:3 och stensättningen L1996:1311/Tjärby RAÄ 12:2. Nordväst om högarna ska det enligt prästen S.P. Bexell år 1819 ha stått en upprest sten 3 fot hög (Bexell 1925, s. 15). En av Gröt-högarna, L1996:1309/Tjärby RAÄ 12:3 undersöktes delvis av TJ Arne 1924 varvid en stenkista påträffades i östra kanten. I en grop utanför kistan påträffades ett 0,15 meter tjockt lager av brända ben med bronsrak-kniv samt en fragmentarisk bronsnål (Ewald 1929: 15ff).

Ungefär 500 meter västsydväst om Gröthögarna lig-ger Åskehögarna som består av de fem gravhögarna (L1996:2110, L1996:2109, L1996:2108/ Tjärby RAÄ 14:1–2, Tjärby RAÄ 13:1 och L1996:1471, L1996:1470/ Tjärby RAÄ 13:2–3). Norr om Lilla Tjårbysjön ligger gravhögarna L1997:7312/Laholm RAÄ 22, L1997:7311/ Laholm RAÄ 21, L1997:6554/Laholm RAÄ 19:1 och den idag bortodlade gravhögen L1997:6655/Laholm RAÄ 19:2. Den sistnämnda syntes vid en inventering 1967 men 1986 konstaterades den vara bortplöjd och endast en mycket otydlig förhöjning och ljusfärgning syntes då på platsen (Fornsök). Öster om sjön ligger L1997:6859/Laholm RAÄ 27 och L1997:6395/Laholm RAÄ 29 och markeringen för den numera bortodlade gravhögen L1997:7007/Laholm RAÄ 28. År 1999 undersöktes en egenartad anläggning som tolkades vara en flatmarksgrav från senneolitikum/tidig brons-ålder, L1997:7182/ Laholm RAÄ 207. Tolkningen, att det kan vara en grav grundade sig på läge, orientering, fyllningens beskaffenhet samt konstruktionsdetal-jer. Anläggningen bestod av nedgrävda 0,3–0,5 meter

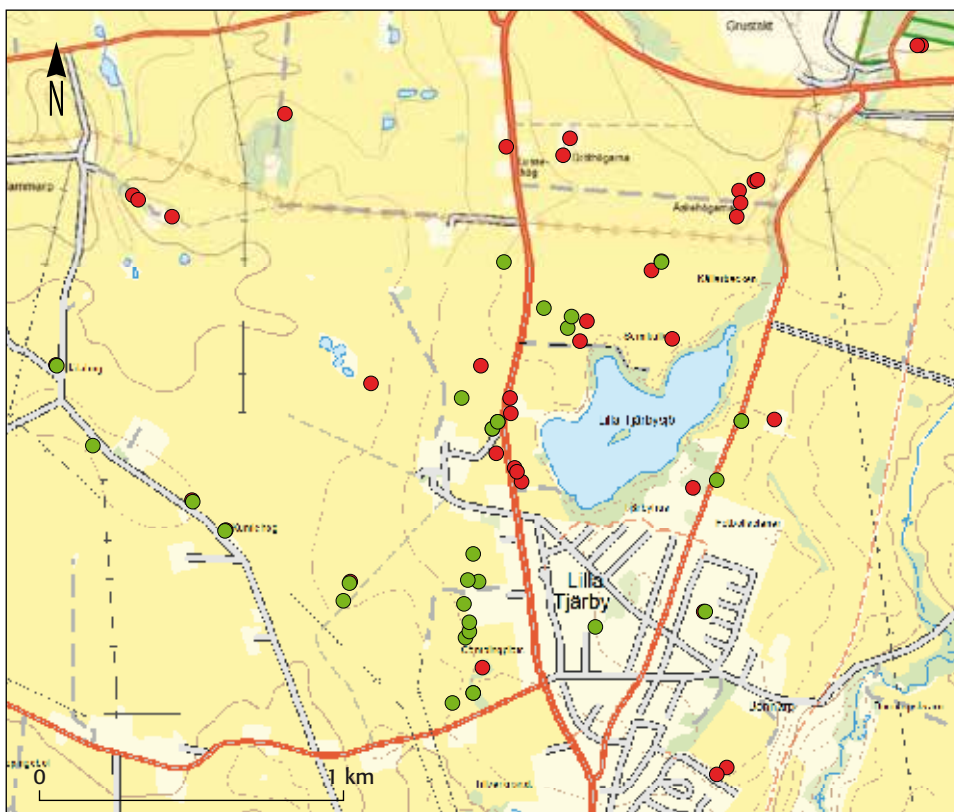
stora stenar, samt en fyllning av något mindre stenar. Fyllningen mellan och under stenarna bestod av ljus-brun svagt humös sand med ett litet inslag av sot. Fyn-den utgjordes av ett mindre avslag flinta samt ett spån. Anläggningen var cirka 3,7 meter lång och 1,2 meter bred och orienterad i NO-SV riktning. Läget och den omgivande fornminnesmiljön bidrog till förmodandet att anläggningen utgjort en centralgrav i en numera utplånad gravhög (Persson 1999).

Gravhögarna L1997:6706, L1997:6707 (Laholm RAÄ 23:1–2) och L1997:6858, L1997:7478, L1997:6857 (Laholm RAÄ 26:1–3) ligger vid Lilla Tjörbysjöns västra strand. De två förra är belägna i trädgården strax invid hus medan de tre senare är synliga i en grupp mellan sjön och Tjärbyvägen. Strax invid dem, fast på västra sidan av vägen, ligger gravhög 1997:7477/Laholm RAÄ 25. I fornsök finns en markering för den numera bortodlade gravhögen L1997:6708/Laholm RAÄ 24, vars botten ska ha gått att skönja, 18 meter i diameter och 0,2–0,3 meter hög, vid en inventering år 1967. Victor Ewald, skrev efter att ha besökt platsen år 1927 att högen var belägen cirka 40 meter väster om Tjärbyvägen och att han fann mynningsdelar av ett bronsålderskärl samt brända ben på platsen (Ewald 1928:136f).

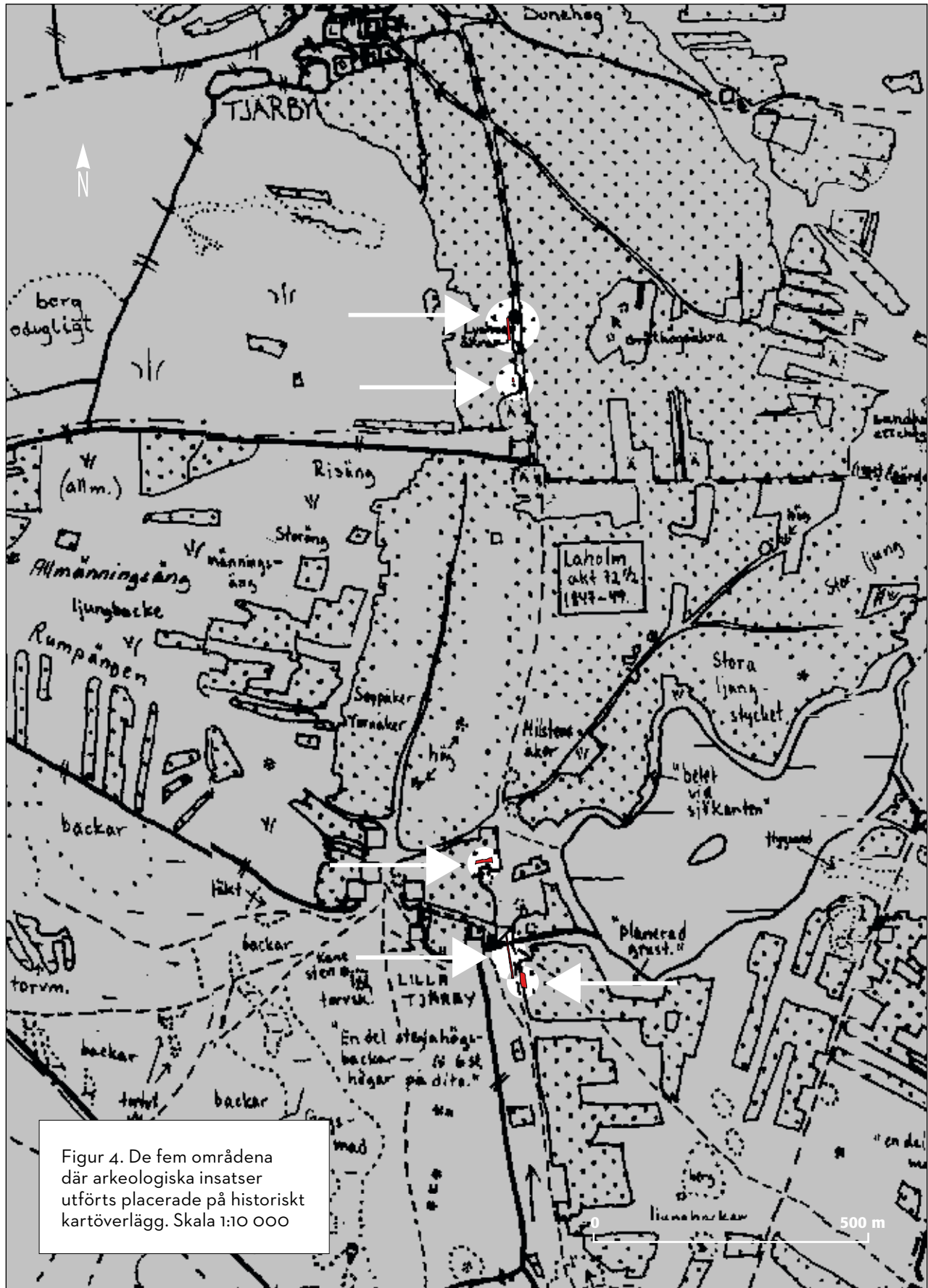
Vid en inventering år 1987 var högen helt bortplöjd och endast en aning ljusare färg i marken visade var högen en gång varit belägen.

Väster om Tjärbyvägen finns även markeringarna i Forn-sök efter två numera bortplöjda gravhögarna L1997:6721/Laholm RAÄ 186 och L1997:6720/Laholm RAÄ 185.

Att göra en bedömning över hur många gravhögarna som under årens lopp har odlats bort eller avlägsnats på annat sätt är svårt. Är det bara en bråkdel vi ser idag? Har de idag synliga gravhögarna även minskat betydligt i storlek jämfört med ursprungstorlek? Arkeolog Carl Persson tog i rapporten över graven Laholm RAÄ 207:2 fram en illustration av de fornlämningar som ursprungligen varit synliga i gravens närområde. Illustrationen bygger på en kartering av försvunna gravhögarna som utförts av arkeolog Lennart Carlie år 1994. Källan till karteringen var laga skifteskarta från år 1847 (Persson 1999, fig 4, Carlie 1994). Denna illustration är grunden till fig 3 där jag också har lagt till botten av gravhög L1996:7436/Laholm RAÄ 242 som undersöktes 2016 och L1997:7182/Laholm RAÄ 207:2 som undersöktes 1999.

Figur 3. Borttagna (gröna) och synliga (röda) gravhögarna kring Lilla Tjörbysjön. Skala 1:25 000

HISTORISKA KARTOR

Placeras de aktuella undersökningsområdena på historiskt kartöverlägg så ser vi att samtliga ligger på inägor i form av åkermark (Tjärby sn Akt 9, 105–11 och Laholm akt 72 ½ 1847–49). Inom Tjärby socken utgörs de av Tjärby bys kärnåkrar och i den södra delen inom Laholms socken utgörs de av Lilla Tjårbys inägor, utslutande brukad som åkermark. Det äldsta kända skriftliga omnämnandet av Tjärby härrör från 1468 (Sahlgren 1987:47). Bevarade kyrkoinventarier i Tjårbys nuvarande kyrka (byggd 1907) härrör från tidigmedeltid – exempelvis dopfunten från sent 1100-tal (Nilsson 1994:18f) gör att vi kan förmoda att även byn har betydligt äldre anor än vad de äldsta skriftliga beläggen kan upplysa om. Likaledes antyder åkrarnas bandparcellstruktur på 1811–1812 års Storskifteskarta i kombination med klungbildningen av gårdar kring kyrkan att byn möjligen representerar primärskedet av ”bybildningsfasen” under tidig medeltid (Connelid 2011). Byn Lilla Tjårbys äldsta kända skriftliga omnämnande härrör från 1603, då med stavningen Thiereby. Precis på gränsen mellan inägor och utmark (i höjd med sjön) återfinns själva byn, vilken utgjordes av sex gårdar vid tiden för kartans upprättande (Laholm Akt 72 ½ 1847–49).

Gravhögen Tjårbys RAÄ 11/L 1996:1912 som än idag kallas Lussehögen har gett namn åt åkrarna närmast, Lyshögsåkrarna, en beteckning som syns på karta från 1804. De ligger belägna på ett stycke som benämns Drisdalen, som har tämligen god bonitet (grad 4–5 av en 6-gradig skala där 6 är högst) enligt uppgift på historisk karta från 1804 (Tegnstedt & Vestbø-Franzén 2021: 203 fig. 9).

DE ARKEOLOGISKA INSATSERNA UNDER 2019, 2020 OCH 2021

Inom fem delavsnitt utfördes antikvariska insatser (se figur 1):

- 1 Förundersökningsområde 1 (FUO1 och senare SUO1). På en sträcka av 45 meter inom fastigheten Tjårbys 2:18 planerades GC-vägen att anläggas mellan gravhögen Tjårbys RAÄ 11/L 1996:1912 och väg 585. I syfte att klarlägga fornlämningsbilden och skydda nämnda gravhögt utfördes en arkeologisk förundersökning den 3 juni 2019 och sedan slutundersökningen den 14 och 15 september 2020.
- 2 Utredningsområde 1 (UO1). Ungefär 65 meter söder om gravhögen utreddes ett 35 m² stort område inom fastighet Tjårbys 2:18. Utredningen ägde rum den 3 juni 2019.
- 3 Utredningsområde 2 (UO2). Öster om väg 585 planerades en busshållplats att anläggas inom fastigheten Lilla Tjårbys 1:3. Den yta som tas i anspråk är ca 315 m² stor. Utredningen skedde den 3 juni 2019.
- 4 Förundersökningsområde 2 (FUO2). En ny tillfartsväg in till handelsträdgården *Lilla Tjårbys trädgård* anläggs i samband med den nya GC-vägen. Förundersökningsområdet var 32 meter långt och cirka 5 meter brett. Det 177 m² stora förundersökningsområdet ligger inom fastigheten Lilla Tjårbys 1:13. Förundersökningen ägde rum 16 mars 2021.
- 5 Förundersökningsområde 3 (FUO3). Väster om väg 585 förundersöktes ett 80 meter långt och cirka 3 meter brett parti. Förundersökningsområdet mätte 210 m² och var beläget inom fastighet Lilla Tjårbys 1:66. Förundersökningen genomfördes den 16 mars 2021.

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING

De olika antikvariska insatserna omfattade flera olika syften och frågeställningar. Vid de arkeologiska utredningarna var det främsta syftet att undersöka om okända fornlämningar fanns inom GC-vägens arbetsområde. Vid de arkeologiska förundersökningarna av kända fornlämningar som gravhög L1996:1912/Tjärby RAÄ 11 eller i närhet till kända fornlämningar L1996:7288/Laholm RAÄ 241 och L1996:7436/Laholm RAÄ 240 var syftet att dokumentera och avgränsa fornlämningarna inom arbetsområdets utbredning. Syftet med den arkeologiska undersökningen av del av gravhög L1996:1912/ Tjärby RAÄ 11 var att dokumentera berörd del av fornlämningen, ta tillvara fornfynd, rapportera och förmedla resultaten för att skapa kunskap med relevans för myndigheter, forskning och allmänhet.

METOD

Inom de olika undersökningsområdena drogs sökschakt med hjälp av traktorgrävare, med en skopbredd på cirka 1,4 meter. Samtliga sökschakt, anläggningar och fynd mättes in med hjälp av GeoXR, GPS med stor inmättningsprecision. Schakt och anläggningar fotograferades med digitalkamera. Alla mätfiler och fyndregistrering finns samlade i Intrasisprojekt, där de olika undersökningarna har tilldelats projektnamnen *Tjärby2019147F*, *Tjärby2020182S* och *Tjärby2020351F*. Vidare digital bearbetning har sedan utförts i ArcGis.

Enligt länsstyrelsens direktiv i föreliggande remisser skulle påträffade fynd tas tillvara och registreras och denna strategi genomfördes. Utredningsområden samt förundersökningsområdet invid gravhög Tjärby RAÄ 11 metalldetekterades den 3e juni 2019 av arkeolog Jonas Paulsson, Kula HB (bilaga 3).

Osteologisk analys av de brända benen utfördes av osteolog Astrid Lennblad, Bohusläns museum (bilaga 4). Kol som valdes ut för ¹⁴C-datering skickades först på vedartsbestämning, vilken utfördes av arkeobotaniker Karen Vandkrog Salvig, Moesgaard museum, Danmark (bilaga 5). Jordprover för makrofossilanalys samlades in för att möjliggöra bestämning av innehåll, funktion och karaktär hos anläggningar. Ett urval av dessa makrofossilanalyserades av arkeobotaniker Jens Heimdahl vid uppdragsverksamheten vid Statens historiska museum

(bilaga 6). ¹⁴C-datering utfördes av Karl Håkansson och Melanie Mucke, Ångströmlaboratoriet i Uppsala (bilaga 7).

UNDERSÖKNINGSPLANENS MÅLUPPFYLLELSE

De olika antikvariska insatserna kunde genomföras som planerat och enligt undersökningsplanens mål.

RESULTAT

Lussehög L1996:1912/Tjärby RAÄ 11

Strax väster om Tjärbyvägen ligger gravhögen L1996:1912/ Tjärby RAÄ 11 i fastighet Tjärby 2:18. Idag mäter gravhögen ungefär 13,5 meter i diameter och ungefär 1,2 meter hög. Toppen av gravhögen ligger på + 40,69 meter över havet.

Troligen har Lussehög tidigare varit betydligt större. Kyrkoherden Victor Ewald som utförde fornminnesinventering i trakten under 1920-talet beskriver att högens höjd från väster var 1,65 meter och från öster 1,5 meter. Men diameter nämner han bara vara 9,5 meter (dvs mindre än hur den uppfattades 2019). Ewald skriver även ”De gamle veta ock att berätta att högen förr i tiden varit betydligt högre samt, att innan den nuvarande häcken öster om gravhögen planterades, sträckte denna sig ut till själva landsvägskanten” (Ewald 1929:14f).

Ungefär 100 år tidigare besökte en annan fornminnesintresserad präst, S.P Bexell, Lussehög och skriver då att gravhögen är skadad genom grävning. ”Åtskilliga väl huggna och formade stenar är uppgrävda” (Bexell 1925:15).

Ursprunget till namnet Lusse är inte klarlagt. Benämningen *Luushöysagerarn*, som refererar till åkern (som tillhör prästgården) där gravhögen är belägen finns nedtecknat år 1569 (Institutet för språk och folkminnen Ortnamnsregistret). Troligen har namnet kopplingar till *lusse*, *ljus*.

Vid fornminnesinventeringen 1986 beskrevs gravhögen som att den var kantskadad runt om vid plöjning och att odlingssten låg upplagd på högen. Gravhögen var då beväxt med fyra rönnar, några ungbjörkar och en vinbärsbuske. Ett tillägg i fornminnesregistret fyra år

senare 1990 berättar att jord har påförts skadade partier (Fornsök).

FUO1 Förundersökningen år 2019

Vid den arkeologiska förundersökningen år 2019 konstaterades att gravhögen inte var bevuxen med buskar eller med mindre träd utan endast med högt gräs. Inga upplagda stenar syntes.

Förundersökningsområdet utgjordes av klippt gräsmatta mellan vägbank och gravhög och breddade ut sig inom en 45 meter lång och 3 meter bred sträcka. Ett 34 meter långt och cirka 1,5 meter brett schakt drogs inom förundersökningsområdet mellan Tjärbyvägen 585 och gravhögen, i nordsydlig riktning. I väggkanten fanns markering för telekabel och i förundersökningsområdets västra del löpte även en elledning som tangerade gravhögens östra sida. Dessa markerade kablar höll vi ett avstånd till på cirka 1,2 meter. Efter någon meters schaktdragning syntes en nedgrävning i schaktets östra del och trots behörigt avstånd till markerad telekabel grävdes en kabel fram och av, belägen 1,30 meter från själva markeringen. Denna visade sig vara en ”död telekabel”, men lagades av Skanovas tekniker. Nedgrävningen för denna döda kabel och för den intilliggande aktiva kabeln i väggkanten, syntes genom hela förundersökningsschaktet. Efter några meters schaktande syntes rödbrun torvig humös sand och några större stenar då grässvål och matjord avlägsnats i schaktet. Dessa stenar tolkades utgöra del av gravhögens yttre kantkedja. Möjligen har de rubbats av elkabeln som dragits rakt genom kantkedjan och gravhögens inre delar. Då det fanns risk att gräva fram och skada elkabeln om vi skulle söka frilägga den och kontrollera vilka skador den har orsakat gravhögen, höll vi lagstadgat avstånd till den. Dessutom låg elkabeln precis i förundersökningsområdets västligaste del.

Det som återstod av gravhögens östligaste del är rödbrun torvig humös sand och sten. Den rödbruna torviga sanden syntes i ett 9,5 meter långt parti i schaktet. Några stenar som troligen en gång hört till gravhögen men som låg i rubbat läge hamnade i schaktmassorna. Fynd av en flintspånskrapa (F1), en stor bit kvarts (F2) och ett flintavslag (F3) påträffades då vi rensade i den rödbruna torviga sanden. Några stenar tolkades ligga i någorlunda bevarat läge i den ursprungliga kantkedjan. Dessa mättes in. Toppmatten av dessa stenar låg på

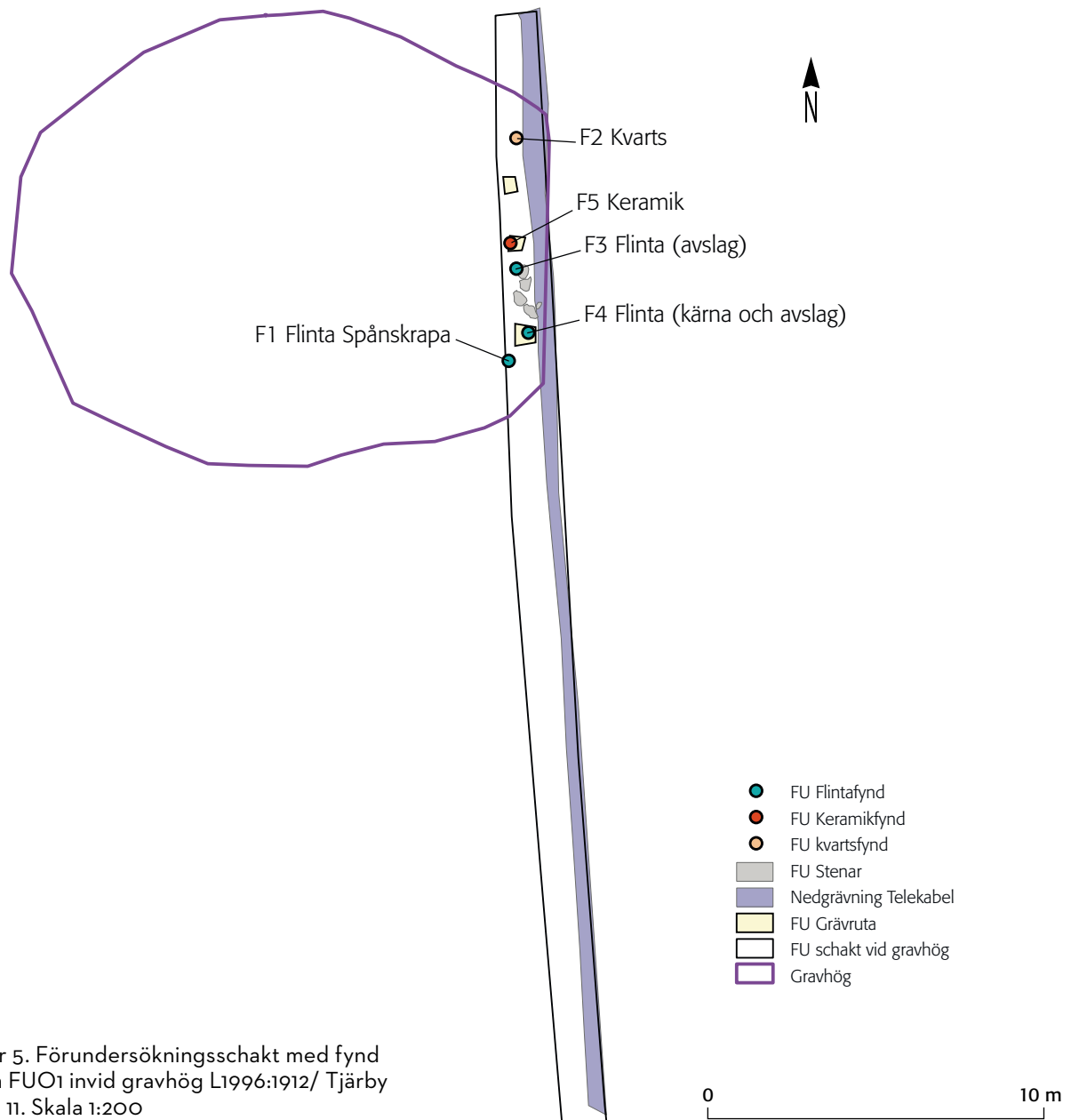
en höjd av mellan 39,06–39,63 meter över havet. Tre halvmetersrutor undersöktes inom den rödbruna torviga sanden. Inom dessa rutor påträffades en skärva förhistorisk keramik (F5 i ruta 327) och flintkärna och två små avslag (F4 i ruta 331). Stenarna låg ungefär 0,10–0,15 meter under grässvålen. I rutorna visade det sig att grässvålen och matjord och rotträdar mätte cirka 0,15 meter, den torviga humösa sanden 0,20 meter. Närmast alven övergick den humösa torviga sanden till flammig humös sand som var gråare till färgen och mätte 0,1–0,15 meter. Nedan följde alven som utgjordes av fin gulbrun sand.

Jonas Paulson utförde metalledetektering av matjord samt den frilagda delen av gravhögen i förundersökningsområdet vid undersökningstillfället. Endast recenta metallföremål påträffades.

Vid förundersökningen konstaterades följande: Den planerade GC-vägen tangerar gravhögens östra del. Denna del är störd av elkabel som är nedgrävd mellan kantkedja och gravhögens inre delar. Kantkedjan och den östligaste delen av gravhögen är även störd av nedgrävda telekablar, dels den större aktiva kabeln, dels den döda kabel som grävdes fram och frilades i schaktet. Dock finns det en bevarad del av gravhögen mellan dessa båda kabelstråk inom ett 9,5 meter långt parti. Den bevarade resten består av del av kantkedja och rödbrun torvig sand som utgör del av gravens torvuppbyggnad, samt ett fyndmaterial av flinta, kvarts och keramik. Två mycket små fnyk av brända ben noterades i den rödbruna torviga sanden, men de var alltför små och fragmentariska att ta in. Om GC-vägen måste dras inom denna bevarade del av gravhögen, rekommenderar Kulturmiljö Halland att den delen undersöks och dokumenteras inom ramarna för en arkeologisk slutundersökning.

Tabell 1. Fynd från förundersökningen 2019

Fyndnr	Material	Sakord	Vikt (g)	Anmärkning
VM300057:1	Flinta	Spånskrapa	2,4	Spån, spånskrapa Fynd i torviga sanden
VM300057:2	Kvarts		205,6	Bearbetad. Formad. Föremål?
VM300057:3	Flinta	Avslag	0,4	Fynd i röda torviga sanden
VM300057:4	Flinta	Kärna	50,3	1 kärna och 2 avslag (ett slipat) ruta 331
VM300057:5	Keramik	Skärva av kärl	3,2	Fynd i grävruta 327

Figur 5. Förundersökningsschakt med fynd inom FOU1 invid gravhög L1996:1912/ Tjärby RAÄ 11. Skala 1:200

SUO1 Arkeologisk undersökning september 2020

Det öppnade undersökningsschaktet var 16 meter långt i nordsydlig sträckning och mellan 2,5–3 meter brett. Den öppnade ytan mäter 40 m². I undersökningsområdet fanns gravhögen inom en 10 meter lång sträcka.

Invid elkabeln som löpte i undersökningsområdets västligaste del grävde vi för hand. Dess nedgrävning och varningsbandet för kabeln syntes i den nordvästra delen av undersökningsområdet. Med hjälp av grävma-

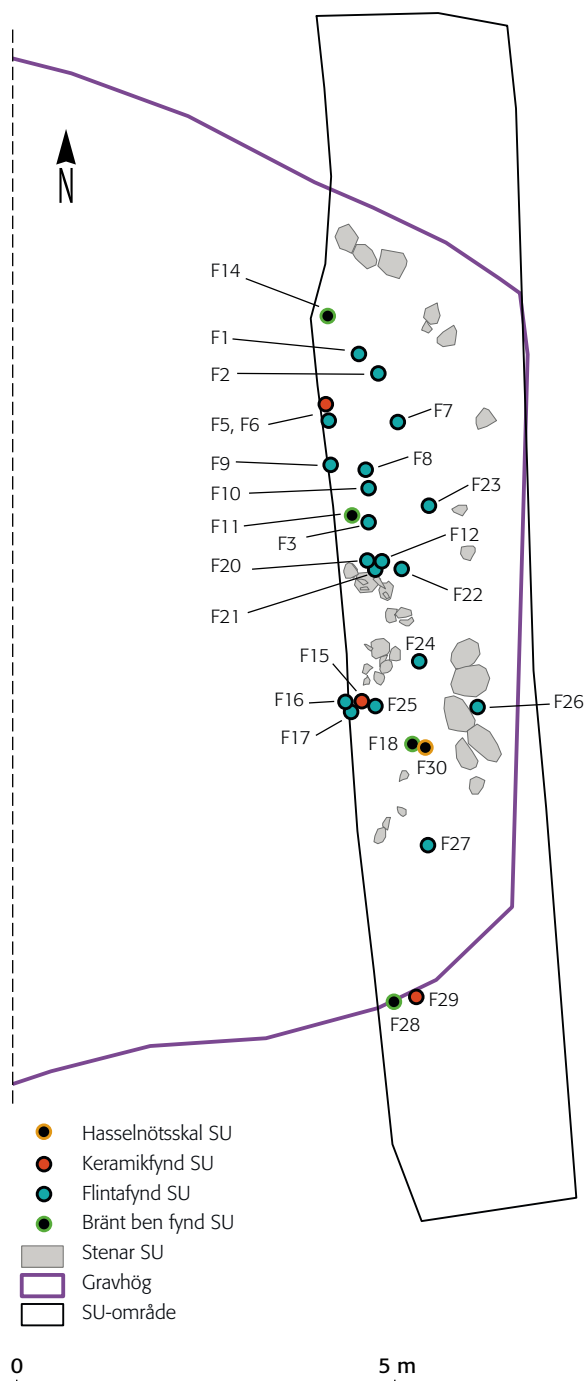
skin avlägsnades grässvålen och den första decimetern med matjord och rottrådar. Stenar som mätte mellan 0,2 och 0,6 meter i längd framkom. Dessa rensades fram för hand. Stenarna utgjorde resterna av kantkedian. Den humösa rödbruna torviga sanden som utgjorde resterna av gravhögen undersöktes för hand med spade och grävsked. Den torviga rödbruna sanden var mellan 0,15–0,20 meter tjock. Närmast alven övergick den humösa torviga sanden till flammig humös sand som var gråare till färgen. Denna del mätte cirka 0,1–0,15 meter och tolkades vara resterna av en gammal markhorisont. I mitten av den öppnade delen av graven påträffades 18

stycken stenar som tolkades vara rester efter ett kärnröse. 19 fyndposter flinta mättes in. Dessa utgjordes främst av avslag/avfall men även en påbörjad flathuggen pilspets med del av urnupen bas och en möjlig flintkärna påträffades. Tre keramikskärvar av förhistorisk keramik samlades in. Sju stycken fynd av förmodade brända ben påträffades, men den osteologiska analysen kunde konstatera att endast fyra utav fynden utgjordes av brända ben, övriga var vittrad sten. Även en stor mängd sentida

skräp påträffades i marken, såsom taggtråd, järnskrot, spikar, glas, plast och en kapsyl. När alla stenar och den torviga sanden samt äldre marknivå grävts bort för hand återkom grävmaskinen och innan igenläggningen av undersökningsområdet grävde traktorgrävaren ned i alven skikt för skikt för att undersöka om det fanns överlagrade äldre lämningar under själva graven. Alven utgjordes av fin gulbrun sand och uppvisade inga spår efter lämningar nedåt vid schaktningen.

Tabell 2. Fynd från slutundersökningen 2020.

Fyndnr	Material	Sakord	Vikt (g)	Anmärkning
VM300056:1	Flinta	Avslag	2,3	
VM300056:2	Flinta	Kärna	29,3	Kärna?
VM300056:3	Flinta	Avslag	0,7	
VM300056:4	utgå	-	-	utgå
VM300056:5	Keramik	Kärl	4,8	
VM300056:6	Flinta	Avslag/avfall	19	
VM300056:7	Flinta	Avslag	1,7	
VM300056:8	Flinta	Avslag	0,3	
VM300056:9	Flinta	Avslag	1,8	
VM300056:10	Flinta	Avslag	0,1	
VM30056:11	Ben	Bränt ben	0,1	människa?
VM300056:12	Flinta	Avslag	4,4	
VM300056:13	utgå	-	-	utgå
VM300056:14	Ben	Bränt ben	0,1	människa, Maturus (35-64 år)
VM300056:15	Keramik	Kärl	1,5	Mynningsdel eller hank?
VM300056:16	utgå	-	-	utgå
VM300056:17	Flinta	Avslag	3,1	
VM300056:18	Ben	Bränt ben	0,4	¹⁴ C-datering. Förstörd vid datering. Skalltak, människa 35-64 år.
VM300056:19	utgå			Utgå
VM300056:20	Flinta	Avslag	9,2	
VM300056:21	Flinta	Avslag	6,9	
VM300056:22	Flinta	Avslag	1,4	
VM300056:23	Flinta	Avslag med retusch	9,6	Föremålsfragment?
VM300056:24	Flinta	Avfall	9,4	
VM300056:25	Flinta	Avslag	1,5	ev. bränd
VM300056:26	Flinta	Pilspets	1,7	Under sten. Pilspets med urnupen bas, sönder
VM300056:27	Flinta	Avslag	1	I botten av graven. I den gamla markhorisonten
VM300056:28	Ben	Bränt ben	0,1	Osteologisk analys - människa?
VM300056:29	Keramik	Kärl	7	I äldre markhorisont, spjälkad
VM300056:30	Hasselnötskal	Hasselnötskal	0,1	Förkolnat hasselnötskal, i makrofossilprov 226.

Figur 6. SU-område med fynden. Skala 1:100.

Analys och datering

Tre jordprover insamlades i den humösa rödbruna sanden som utgjorde det inre av gravhögen. 1PM582 insamlades precis under en av stenarna i den yttre kantkedjan i nordöstra delen, 1PM226 i den nedre delen av fyllningen inom den sydöstra delen av gravhögen och 1PM227 invid kärnröset centralt i gravhögen (fig 8).

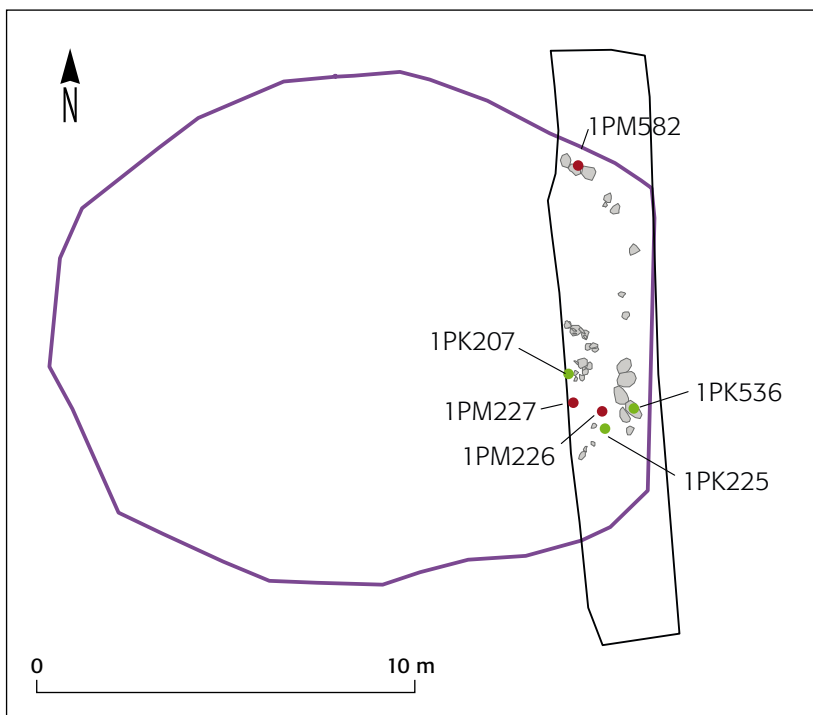
Proverna analyserades av arkeobotaniker Jens Heimdahl avseende makrofossil (rapport bilaga 6). Samtliga tre prover var rika på träkol. I prov 582 och prov 226 påträffades fragment av förkolnade hasselnötsskal som antagligen utgör spår av matlagning där rostning av hasselnötter ingått. Utifrån positionerna i högen är det svårt att uttala sig om i vilket sammanhang denna matlagning skett, men utifrån spridningen är det möjligt att materialet är omlagrat och att vi här ser spår av matlagning på platsen innan, eller i samband med att högen konstruerades. I proverna 226 och 227 påträffades millimeterstora förglasade smältor, varav en skulle kunna vara slaggartad, alltså tillkommen i samband med metallhantering. Heimdahl skriver att smältor är ganska vanliga i gravsammanhang och har bland annat tolkats som spår av att delar av gravbålet lerklinats för att åstadkomma mer effektiv förbränning. Heimdahl poängterar att detta dock bara är en gissning och möjligheter till andra förklaringar finns. I prov 227 påträffades också ett bränt benfragment från ett däggdjur. Dettas skulle kunna vara kopplat till den kremerade dode i graven, men likaväl kunna utgöra spår av animalisk matlagning i samband med kommunionsoffer, och i så fall ha samma tafonomiska ursprung som hasselnötsskalen.

Tre träkolsprover insamlades i de inre delarna av gravhögen och analyserades avseende vedart av arkeobotaniker Karen Vandkrog Salvig vid Moesgaard Museum (bilaga 5). 1PK207 inom/invid det inre kärnröset var björk (*Betula*). 1PK225 visade sig vara mycket svårbedömt och kunde inte bestämmas närmare. 1PK536 utgjordes av ask (*Fraxinus*).

Två av träkolsproverna samt fynd 18, som utgjordes av bränt ben, del av skalltak människa, har ^{14}C -daterats av Karl Håkansson och Melanie Mucke på Ångströmlaboratoriet, Uppsala universitet (Bilaga 7). PK207 visade sig vara av sentida datering och kan inte vara äldre än från år 1955 (se bilaga 7 Ua-71412). 1PK536 daterades till $3\,041 \pm 34$ BP (1382–1340 BC, 1311–1258 BC, 1242–1231 BC kal. 1 sigma och 1409–1209 BC kal. 2 sigma Ua-71413). Bränt ben, fynd VM3000056:18 daterades till 2912 ± 32 BP (1190–1176 BC, 1157–1144 BC, 1127–1047 BC, 1025–1021 BC kal. 1 sigma och 1211–1011 BC kal. 2 sigma, Ua-71414).

Figur 7. Fotografi över kantkedja och inre stenar inom gravhög. (Fotonr:2021-16-3). Foto: Stina Tegnhed.

Figur 8. Placering av insamlade jordprover PM som analyserats avseende makrofossil och träkolsprover PK avseende vedart. Skala 1:200.

Den osteologiska analysen av de insamlade fragmenten brända ben gjordes av osteolog Astrid Lennblad, Bohusläns museum. Åtta fyndposter med förmodat bränt ben skickades på analys, men det visade sig att endast fyra fyndposter innehöll uteslutande brända ben: VM300056:11, VM300056:14, VM300056:18 och VM300056:28. Fynd 14 och 18 bestämdes till Människa, Maturus (35–64 år). För de övriga två kunde endast konstateras ”människa?”. De fyra som utgick var vittrad sten.

Tolkning

Den del av gravhög Tjärby RAÄ 11:1 som berörs av GC-väg är undersökt, dokumenterad och borttagen. Trots att det endast var en begränsad del av gravhögen som var föremål för en arkeologisk undersökning var resultaten tämligen goda. Tar man även i beaktande att gravhögen genom årens lopp blivit utsatt för anläggning av väg och nedgrävning av kablar så kan det synas än mer imponerande att en undersökning av den kunde ge så pass goda resultat.

Vi kan konstatera att den yttre kantkedjan bestått av stenar i dimensionen 0,2–0,6 meter. Ett inre parti med

stenar som var mindre i storlek, cirka 0,1–0,25 meter i diameter, framkom i den västra delen av undersökningsområdet. Dessa utgör troligen ytterkanten av ett kärnröse. Fragmenten av brända ben kommer från en vuxen individ. Kanske är dessa ben rester efter en sekundärbegravning. Dateringen av ett av benen är något yngre (1211–1011 BC, period III-IV, mellersta bronsålder) än det daterade askträet (1409–1209 BC, period II-III äldre bronsålder) som kanske kan kopplas till primärbegravningen.

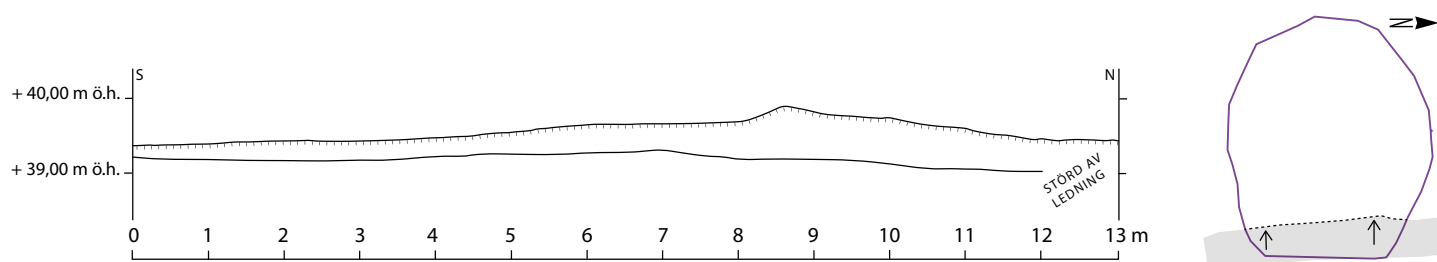
Flintaföremålen och avlagen som är rester som människor från tidigare tidsperioder lämnat efter sig, kan ha hamnat i den jordblandade sanden i graven om den hämtats från närområdet där en äldre boplats kan ha funnits.

Dateringarna i gravhögen sammanfaller med de flesta av de undersökta gravhögarna i södra Halland som har daterats till mellersta delen av bronsåldern (cirka 1300–900 BC). Det bör dock påpekas att det endast är ett fåtal som har undersökts.

De senaste årens undersökningar i närområdet, både inför vattenledning och omläggning av Riksväg 15,

Figur 9. Några av fynden. Skala 1:1.

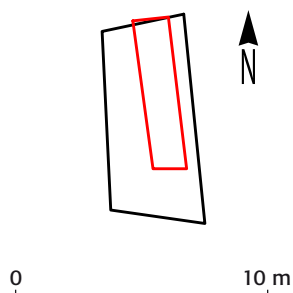
Figur 10. Profil över berörda delen av gravhögen i Skala 1:100. Till höger gravhögen (lila) med profilens läge markerat med pilar inom SU-området (grå). Skala 1:500.

har resulterat i ny kunskap om Tjärbys förhistoria. Med undersökningen av en del av Lussehög har denna kunskapsbank ökat på. Denna gång av en undersökning av det ovanligare slaget, då det inte tillhör vanligheterna att en gravhög undersöks.

Dateringen av gravhögen samstämmer både med boplatslämningarna inom L1996:7312 /Tjärby RAÄ 79 som ligger endast 150 meter norr om gravhögen och rostningsgrop och grop i L1996:6023/Tjärby RAÄ 69 ungefär 350 meter norr om gravhögen. Kanske bodde den eller de som är begravda i Lussehög där?

Utredningsområde väster om Tjärbyvägen 585 (UO1) juni 2019

65 meter söder om undersökningsområdet invid gravhög L1996:1912/Tjärby RAÄ 11 var det nordligaste av utredningsområdena beläget. Utredningsområdet mätte 10 meter i nordsydlig riktning med en bredd som varierade mellan 2,5–4,5 meter och låg beläget i gräsmatta och rosenhäck inom fastighet Tjärby 2:18. Inom det 35 m² stora utredningsområdet drogs ett 6 meter långt utredningsschakt. Matjorden var här betydligt mäktigare än invid gravhögen och mätte cirka 0,7 meter. Inga förhistoriska anläggningar påträffades. Alven utgjordes av brun fin sand.

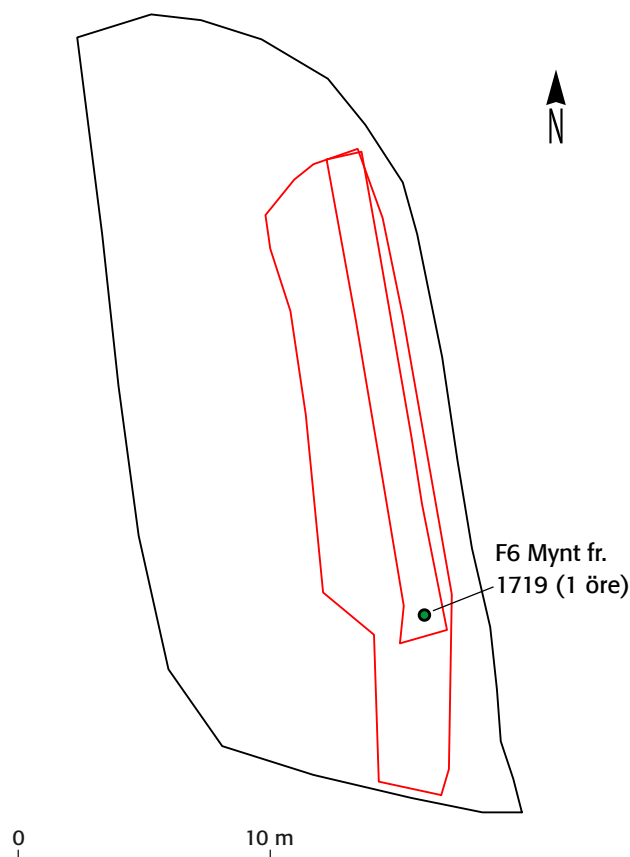

Figur 11. Utredningsschakt inom UO1. Skala 1:300

Vid utredningen konstaterades följande: Inom utredningsområdet UO1 påträffades inga förhistoriska lämningar och inga ytterligare antikvariska insatser förordas inom detta parti.

Utredningsområde öster om Tjärbyvägen 585 (UO2) juni 2019

Längst i söder passerar GC-vägen Tjärbyvägen, väg 585 och löper sedan öster om vägen inom fastighet Lilla Tjärby 1:3. Ytan som tas i anspråk är ca 315 m² stor. Inom utredningsområdets västra och södra del

Figur 12. Utredningsschakt och myntfynd inom UO2. Skala 1:300

fanns nedgrävda telekablar, fiber och VA-ledning. Detta medförde att vi endast drog schakt i den östra delen av utredningsområdet för att inte riskera att gräva fram och skada de nedlagda kablar och ledningarna. Ett 20 meter långt utredningsschakt drogs i nordsydlig riktning. Vid utredningstillfället växte säden hög inom det parti av åkern som utreddes. De skador på grödan som vi orsakade genom schaktning och upplagda schaktmassor samt körning mättes in med GPS. Matjorden var 0,35 meter tjock och alven utgjordes av fin ljusbrun sand med inslag av sten. Inga förhistoriska lämningar och fynd påträffades i schaktet. Vid metalldetekteringen av matjorden i utredningsschaktet påträffades ett löres kopparmynt präglad under Ulrika Eleonoras regeringstid 1719, Fynd VM300 057:6. Ett exakt likadant mynt påträffades hösten 2014 vid metalldetekteringen som ägde rum vid förundersökningen av L1996:7288/Laholm RAÄ 241 belägen endast cirka 80 meter nordväst om UO2 (Tegnhed 2015).

Vid utredningen konstaterades följande: Inom utredningsområdet UO2 påträffades inga förhistoriska lämningar och inga ytterligare antikvariska insatser förordas inom detta parti.

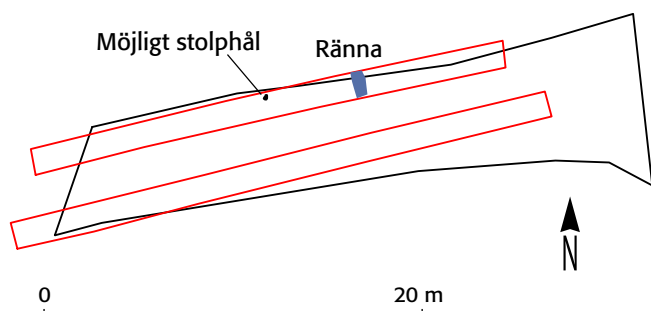
Arkeologisk förundersökning av två områden väster om Tjärbyvägen i mars 2021 (FUO2 och FUO3)

De två förundersökningsområdena var belägna väster om Tjärbyvägen. Inom fastighet Lilla Tjärby 1:13 planeras en ny tillfartsväg från Tjärbyvägen in till handels-trädgården Lilla Tjärby trädgård. FUO2 var 32 meter långt och cirka 5 meter brett. Två parallellt liggande schakt drogs inom det 177 m² stora förundersökningsområdet, som utgjordes av plan gräsmatta. Schakten var 30 respektive 26 meter långa och 1,4 meter breda och i dem visade det sig att alven utgjordes av fin brun sand och matjorden var 0,55 meter tjock i den västra änden och 0,3 meter tjock i östra änden. Ett stolphål och en nedgrävning, möjligen ett litet dike noterades i det norra schaktet. De undersöktes och innehöll inga förhistoriska fynd eller dylikt och är av tveksam ålder. I det södra av de två schakten påträffades inga anläggningar.

Precis väster om väg 585 förundersöktes ett 80 meter långt och cirka 3 meter brett parti inom fastighet Lilla Tjärby 1:66. Inför förundersökningen hade tätt växande

Figur 13. FUO2 & 3 på ortofoto. Skala 1:3 000.

Figur 14. Förundersökningsschakt med anläggningar inom FOU2. Skala 1:400.

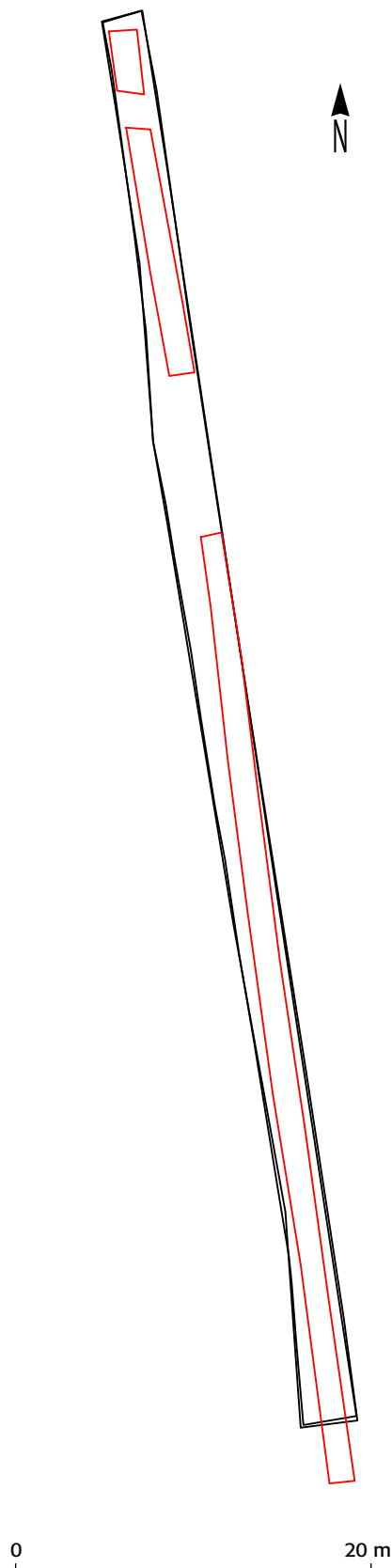
trä och buskar avverkats inom förundersökningsområdet som mätte 210 m². Här drogs tre schakt som var 3,5, 15 och 54 meter långa och 1,4 meter breda. Alven utgjordes av mycket fin beigebrun sand. Matjorden var cirka 0,5 meter tjock. Enstaka större stenar fanns i matjorden medan alven var helt stenfri. Inga anläggningar påträffades i schakten.

Förslag till fortsatta åtgärder: Kulturmiljö Halland förordar inga ytterligare antikvariska insatser. De närbelägna fornlämningarna L1996:7288 och L1997:7477 breder inte ut sig inom de två områden som är aktuella för exploatering i samband med anläggandet av ny GC-väg och tillfartsväg inom fastigheterna Lilla Tjärby 1:13 och Lilla Tjärby 1:66.

AVSLUTNING

Den nyanlagda GC-vägen går genom ett fornlämningsrikt landskap. Färdas man till bil hinner man knappt uppfatta de många gravhögarna, de resta stenarna uppe på Örelidsåsen och den vackra Lilla-Tjärbysjön. Men till fots eller cyklandes ges tillfälle till en helt annan förnimmelse av landskapet med de många gravhögarna.

Intill den delundersökta gravhögen kommer Trafikverket att sätta upp en skylt. På den går det att läsa om undersökningen av Lussehög men också om de många fornlämningarna som GC-vägen passerar längs den 1,8 km långa sträckan mellan Tjärby och Lilla Tjärby. Kanske kan skylten bidra till att trafikanterna betraktar landskapet med en ny blick och lägger märke till de många spåren efter äldre tider som finns att upptäcka och se.

Figur 15. Förundersökningsschakt inom FOU3. Skala 1:400.

REFERENSER

- Arcini, C., Brorsson, T., Wranning, P. 2019. Tjärby Norra – Ett förromerskt gravfält med ovanliga traditioner. I: Wranning, P. (red) *Utskrift 15 Vägsjäl – Arkeologi längs Väg 117*. Stiftelsen Hallands läns-museer, Kulturmiljö Halland, Halmstad.
- Bexell, S.P. 1925 (1818) *Hallands historia och beskrivning Första delen* 1925 delen Höks härad s. 15. Halmstad
- Brorsson, T. 2019. Människor från andra sidan havet – den förromerska keramiken från gravfältet i Tjärby Norra. I: Wranning, P. (red) *Utskrift 15 Vägsjäl – Arkeologi längs Väg 117*. Stiftelsen Hallands läns-museer, Kulturmiljö Halland, Halmstad.
- Carlie, L. 1994. Halland, Laholms lfs, Lilla Tjärby 1:93, 1:100 Arkeologisk undersökning 1993, Stiftelsen Hallands länsmuseum, Uppdragsverksamheten Halmstad, arkivrapport, Halmstad
- Connelid, P. 2011. Kulturgeografisk rapport. Bilaga 10 i Wranning, P: *Tjärby Södra – Bosättning och gårdar från bronsålder och förromersk järnålder. Människan och landskapsrummets olika dimensioner, teknisk rapport*. Arkeologiprojekt utmed Väg 117, Daggarp–Skogaby. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseum 2011:1. Halland, Tjärby socken, Tjärby 10:2, RAÄ 69. Halmstad
- Ewald, V. 1929–30. *Fornlämningar i Höks härad*. IV delen. Theo Lundbergs Boktryckeri, Laholm
- Lundborg, L. 1967. Örelids stenar. *Halland, årgång 50. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård i Hallands län*. Halmstad
- Lundborg, L. 1972. *Undersökningar av bronsåldershögar och bronsåldersgravar I södra Halland. Höks, Tönersjö och Halmstads härad under åren 1854–1970*. Hallands Museum 2. Halmstad
- Nilsson, I-M. 1994. *Sockenbildning i Höks härad i södra Halland*. C-uppsats i medeltidsarkeologi. Arkeologiska Institutionen Lunds Universitet.
- Persson, C. 1999. *En grav från senneolitikum/tidig bronsålder i Lilla Tjärby?* Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseum 1999:1. Halland, Laholms lfs, Lilla Tjärby 1:100, RAÄ 207, Halmstad
- Tegnsted, S. 2014. *Arkeologisk utredning steg 2: VA-ledning Veinge–Laholm*. Kulturmiljö Halland. Arkivrapport
- Tegnsted, S. 2015. *Förundersökning av åtta områden längs VA-ledningen mellan Veinge och Laholm Halland, Laholms landsförsamling, Tjärby sn och Veinge sn, Vessinge 3:6 mfl. Veinge RAÄ 346–349, Tjärby RAÄ 69, Tjärby RAÄ 79, Laholm RAÄ 240–241*. Kulturmiljö Halland, Arkivrapport
- Tegnsted, S 2016. *Justerad sträckning för VA-ledning inom Lilla Tjärby 1:13 och 1:3. Laholms lfs och kommun*, Arkeologisk utredning 2016, Kulturmiljö Halland. Arkivrapport
- Tegnsted, S. 2019. *Livet i gravhögnas landskap*. Halland, Tjärby och Veinge socknar, Fastigheterna Vessinge 3:6, Veinge 3:4, Tjärby 10:2 Fornlämningarna Veinge RAÄ 346 & 347 samt Tjärby RAÄ 69. Arkeologisk undersökning 2016. Arkeologiska rapporter Stiftelsen Hallands länsmuseum 2019:3. Halmstad
- Tegnsted, S. & Vestbø Franzen, Å. 2021. I gravhögnas landskap. En arkeologisk och kulturgeografisk analys av det förhistoriska och historiska landskapet kring fornlämningarna Veinge 346, 347 och Tjärby 69. *En brokigt blandad bukett. Till Lennart Lundborg 90 år. Utskrift nr 18*. Kulturmiljö Halland, Stiftelsen Hallands länsmuseum, Halmstad. s. 184–217.
- Wranning, P. (Red.). 2008. *Vägen genom historien – Arkeologi längs Väg 117*. Kulturmiljö Halland. Halmstad
- Wranning, P. 2010. *Tjärby Norra – ett förromerskt gravfält och gårdar från romersk järnålder*. Människan och landskapsrummets olika dimensioner, teknisk rapport. Arkeologiprojekt utmed Väg 117, Daggarp–Skogaby. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseum 2009:6. Halland, Tjärby socken, Tjärby 2:3, 3:2, 9:4, RAÄ 68. Halmstad
- Wranning, P. 2011. *Tjärby Södra – Bosättning och gårdar från bronsålder och förromersk järnålder*. Människan och landskapsrummets olika dimensioner, teknisk rapport. Arkeologiprojekt utmed Väg 117, Daggarp–Skogaby. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseum 2011:1. Halland, Tjärby socken, Tjärby 10:2, RAÄ 69. Halmstad
- Wranning, P. 2015. *Tjärby – lokala sedvänjor och långväga kontakter. Förromerskt grav- och byggnadsskick ur ett halländskt perspektiv*. GOTARC serie B 67. Hallands Länsmuseumers Skriftserie nr 12. Halmstad.

Wranning, P. 2019. Mikroregional byggnadstradition under romersk järnålder I: Wranning, P. (red.), *Vägsjäl – Arkeologi längs väg 117 i Halland. Utskrift 15*. Kulturmiljö Halland, Halmstad

Övriga källor:

Institutet för språk och folkminnen Ortnamnsregistret

https://www4.isof.se/NAU/bilder/_s1nx001/127119a1.htm

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Utredningen och förundersökningen 2019

Länsstyrelsens dnr:	431-906-2019
Kulturmiljö Hallands dnr:	2019-147
Uppdragsgivare:	Trafikverket
Utförandetid:	2019-06-03
Personal:	Mats Nilsson (arkeolog) Stina Tegnhed (projektledare), Jonas Paulsson (metalldetektering) och Patrik Bengtsson (grävmaskinist Hovgård Maskin och Lantbruk)
Fastighet:	Tjärby 2:18 med flera
RAÄ nummer:	Tjärby RAÄ 11/L1996:1912
Koordinatsystem:	SWEREF 99 TM
Höjdsystem:	RH 2000
Undersökt yta:	Förundersökning: 135 m ² och UO1 35 m ² och UO2 315 m ² .
Dokumentation:	Samtliga schakt och anläggningar är inmätta digitalt inom ramen för Intrasis 3 (<i>Tjärby2019147F</i>). Foton har nummer 2021-16-19-2021-16-23. Inga ritningar uppfördes. Allt arkivmaterial förvaras i Kulturmiljö Hallands arkiv.
Fynd:	I väntan på fyndfördelning har fynden tilldelats accessionsnummer VM300 057:1-5.
Datering:	-

Undersökningen 2020

Länsstyrelsens dnr:	431-4095-2020
Kulturmiljö Hallands dnr:	2020-182
Uppdragsgivare:	Trafikverket
Utförandetid:	2020-09-14 - 2020-09-15
Personal:	Jonas Carlsson (arkeolog), Mats Nilsson (arkeolog) Stina Tegnhed (projektledare) och Patrik Bengtsson (grävmaskinist Hovgård Maskin och Lantbruk)
Fastighet:	Tjärby 2:18
RAÄ nummer:	Tjärby RAÄ 11/L1996:1912
Koordinatsystem:	SWEREF 99 TM
Höjdsystem:	RH 2000
Undersökt yta:	40 m ² .
Dokumentation:	Samtliga schakt och anläggningar är inmätta digitalt inom ramen för Intrasis 3 (<i>Tjärby2020182S</i>). Foton har nummer 2021-16-1-2021-16-18. Ritningar har HMAK-nr:4535. Allt arkivmaterial förvaras i Kulturmiljö Hallands arkiv.
Fynd:	I väntan på fyndfördelning har fynden tilldelats accessionsnummer VM300 056:1-29.
Datering:	Äldre och mellersta bronsålder

Förundersökningen 2021

Länsstyrelsens dnr:	431-8842-2020
Kulturmiljö Hallands dnr:	2020-351
Uppdragsgivare:	Trafikverket
Utförandetid:	2021-03-16
Personal:	Mats Nilsson (arkeolog) Stina Tegnhed (projektledare) och Patrik Bengtsson (grävmaskinist Hovgård Maskin och Lantbruk)
Fastighet:	Lilla Tjärby 1:13 och Lilla Tjärby 1:66
RAÄ nummer:	-
Koordinatsystem:	SWEREF 99 TM
Höjdsystem:	RH 2000
Undersökt yta:	177 m ² och 210 m ² .
Dokumentation:	Samtliga schakt och anläggningar är inmätta digitalt inom ramen för Intrasis 3 (<i>Tjärby2020351F</i>). Foton har nummer 2021-16-24-2021-16-25. Allt arkivmaterial förvaras i Kulturmiljö Hallands arkiv.
Fynd:	-
Datering:	-

BILAGOR

Bilaga 1 Fyndlista, gravhög

FÖRUNDESRÖKNING									
Fyndnum- mer	Accession- snummer	Material	Sakord	Antal	Vikt	Anmärkning	Höjd meter över havet	X coordinate	Y coordinate
1	VM300057:1	Flinta	Spånsk- rapa	1	2,4	Spån, spånskrapa (?) Fynd i torviga sanden	39,35	6268053,712	380123,652
2	VM300057:2	Kvarts		1	205,6	Bearbetad. Formad. Föremål?	39,36	6268060,347	380123,894
3	VM300057:3	Flinta	Avslag	1	0,4	Fynd i röda torviga sanden	39,23	6268056,457	380123,885
4	VM300057:4	Flinta	Kärna	3	50,3	1 kärna och 2 avslag (ett slipat) ruta 331	39,37	6268054,55	380124,231
5	VM300057:5	Keramik	Kärl	1	3,2	Fynd i grävruta 327	39,23	6268057,23	380123,702
6	VM300057:6	Koppar	Mynt	1	3,8	Ulrika Eleonora 1719, 1 öre, 24 mm. Mycket slitet.		6268051,423	380158,721

SLUTUNDESRÖKNING										
Fyndnummer	Accession- snummer	Material	Sakord	Antal	Fyndstatus	Vikt	Anmärkning	Höjd. Meter över havet	X coordinate	Y coordinate
1	VM300056:1	Flinta	Avslag	2		2,3		39,382	6268060,263	380122,671
2	VM300056:2	Flinta	Kärna	1		29,3	Kärna?	39,364	6268060,01	380122,918
3	VM300056:3	Flinta	Avslag	1		0,7		39,419	6268058,072	380122,797
4	VM300056:4 utgå			1	Utgår, kastad	0,2	Ej br ben, utan sten.	39,31	6268060,305	380123,018
5	VM300056:5	Keramik	Kärl	9		4,8		39,275	6268059,495	380122,23
6	VM300056:6	Flinta	Avslag/avfall	1		19		39,288	6268059,46	380122,269
7	VM300056:7	Flinta	Avslag	1		1,7		39,307	6268059,377	380123,171
8	VM300056:8	Flinta	Avslag	1		0,3		39,269	6268058,747	380122,759
9	VM300056:9	Flinta	Avslag	1		1,8		39,273	6268058,817	380122,298
10	VM300056:10	Flinta	Avslag	1		0,1		39,285	6268058,514	380122,789
11	VM30056:11	Ben	Bränt ben	3		0,1	Osteologisk analys - människa?	39,331	6268058,149	380122,573
12	VM300056:12	Flinta	Avslag	2		4,4		39,367	6268057,471	380122,896
13	VM300056:13 utgå			1	Utgår, kastad	0,1	Ej br ben, utan sten. Utgå.	39,403	6268055,565	380123,366
14	VM300056:14	Ben	Bränt ben	1		0,1	Osteologisk analys, människa, Maturus (35-64 år)	39,157	6268060,755	380122,266
15	VM300056:15	Keramik	Kärl	1		1,5	Mynningsdel eller hank?	39,348	6268055,728	380122,706
16	Förkommit			0	Förkommit	0	Förkommit	39,358	6268055,593	380122,57
17	VM300056:17	Flinta	Avslag	2		3,1		39,366	6268055,619	380122,532
18	VM300056:18	Ben	Bränt ben	3		0,4	Skalltak, människa 35-64 år, ¹⁴ C	39,362	6268055,166	380123,364
19	VM300056:19 utgå			1	Utgår, kastad	0,8	Ej bränt ben utan sten. Utgå	39,346	6268055,842	380123,412
20	VM300056:20	Flinta	Avslag	1		9,2		39,202	6268057,56	380122,781
21	VM300056:21	Flinta	Avslag	1		6,9		39,213	6268057,517	380122,973
22	VM300056:22	Flinta	Avslag	1		1,4		39,239	6268057,453	380123,221
23	VM300056:23	Flinta	Avslag med retusch	1		9,6	Föremålsfragment?	39,178	6268058,28	380123,577
24	VM300056:24	Flinta	Avfall	1		9,4		39,225	6268056,245	380123,458
25	VM300056:25	Flinta	Avslag	1		1,5	ev. bränd	39,3	6268055,671	380122,881
26	VM300056:26	Flinta	Pilspets	1		1,7	Under sten. Pilspets med urnupen bas, söndrig	39,18	6268055,658	380124,22
27	VM300056:27	Flinta	Avslag	1		1	I botten av graven. I den gamla markhorisonten.	39,265	6268053,857	380123,571
28	VM300056:28	Ben	Bränt ben	4		0,1	Osteologisk analys - människa?	39,159	6268051,811	380123,12
29	VM300056:29	Keramik	Kärl	2		7	Spjälkad	39,164	6268051,868	380123,42
30	VM300056:30	Hassel- nötskal	Hasselnötskal	2		0,1	Förkolnat hasselnötskal i makrofossil- prov 226, analyserad av J. Heimdahl.		6268055,13	380123,38

Bilaga 2 Ritningsförteckning

Tjärby socken

Tjärby 2:18

RAÄ/Lämningsnummer: Tjärby RAÄ 11/L1996:1912

Arkeologisk undersökning september 2020

HMAK-nr:4535 Profilritning gravhög Tjärby RAÄ 11, Skala 1:20. Sign:ST

Bilaga 3 Metalldetektering Jonas Paulsson, Kula HB

Metalldetekteringsrapport

Metalldetektering i samband med arkeologisk utredning respektive förundersökning inför GC-väg mellan Tjärby och Lilla Tjärby, berörande fastigheterna Tjärby 2:18 och Lilla Tjärby 1:3 i Laholms kommun, Halland.

Metalldetektor som användes: Modell: XP DEUS 11”

Undersökningen:

Arbetsmetod och utförande:

Matjorden detekterades systematiskt på två undersökningsområden. Vid fornlämning Raä Tjärby 11:1 (L1996:1912) metalldetekterades matjorden både före, under och efter sökschaktsgrävningen. Även upplagda dumphögar avsåktes. Därefter metalldetekterades det igenlagda sökschaktet i sydvästra hörnet av fastigheten Lilla Tjärby 1:3.

Vid avsökningarna av matjorden negligerades generellt utslag från järnföremål medan alla andra kontrollerades. Metallföremål som med säkerhet kunde tillföras tiden före 1850 eller med osäkerhet kunde dateras i fält togs upp och mättes in med GPS. Metallföremål som med säkerhet kunde bestämmas till senare tid (d.v.s. efter 1850) tillvaratogs inte.

Vid detekteringarna i sökschaktet vid Raä Tjärby 11:1 beaktades alla typer av metallutslag.

Fältarbetet utfördes den 2/6 och 10/6 2019.

Detekteringssituationen: (fysiska faktorer som påverkar detekteringsresultatet) –

Vid undersökningstillfället fanns vid Raä Tjärby 11:1 en kraftig gräsvegetation. På Lilla Tjärby 3:1 stod spannmålsgrödan hög vilket fick till följd att endast ytan vid det igenlagda schaktet kunde undersökas.

Arbetet utfördes vid meteorologiskt gynnsamma förhållanden.

Jonas Paulsson (Arkeolog och metalldetekteringsspecialist)

Kula AB

mob. 0701733223

e-post: stavershult@gmail.com

Bilaga 4 Osteologisk analys Astrid Lennblad, Bohusläns museum

OSTEOLOGISK RAPPORT 2021:6
BRÄNDA BEN FRÅN TJÄRBY 11
L1996:1912

ASTRID LENNBLAD
BOHUSLÄNS MUSEUM

Bohusläns museum
Box 403
451 19 Uddevalla

Besöksadress: Museigatan 1, Uddevalla
www.bohuslansmuseum.se

Osteologisk rapport 2021:6
Brända ben från Tjärby 11, L1996;1912
Författare: Astrid Lennblad, Enheten för uppdrag och projekt, Bohusläns museum

Innehållsförteckning

Inledning och bakgrund	4
Material	4
Syfte och frågeställning	4
Metod	4
Artidentifikation	4
Könsbedömning av humant material	5
Åldersbedömning av humant material	5
Förbränningstemperatur	6
Resultat	7
VM300056:11/FB211	7
VM300056:14/FB215	8
VM300056:18/FB219	9
VM300056:28/FB580	10
Diskussion och sammanfattning	11
Litteratur	12
Bilaga	12

Inledning och bakgrund

I september 2020 undersöktes en del av en gravhög, Tjärby 11 L1996:1912, i Tjärby socken, Laholms kommun av Kulturmiljö Halland. En mindre mängd brända ben påträffades spridda i sanden innanför den yttre kantkedjan. Den osteologiska analysen har utförts av Astrid Lennblad, arkeolog och osteolog vid Bohusläns museum.

Material

Materialet från Tjärby 11 bestod av 8 fyndposter, med en mindre mängd material per fyndpost. 7 av dessa fyndposter tolkades i fält som brända ben och den 8:e fyndposten tolkades som träkol alternativt bränt ben. Vid den osteologiska analysen visade det sig att 3 av de 7 fyndposterna, tolkade som brända ben, i själva verket vara bränd sten och den 8:e fyndposten innehöll träkol, i bilaga 1 framgår vilka fyndposter som bestod av ben respektive sten eller träkol. Kvar blev således 4 fyndposter som innehöll uteslutande brända ben: VM300056:11, VM300056:14, VM300056:18 och VM300056:28.

Totalt består material av under 0,4 deciliter med en vikt om 0,7 gram. Materialet är generellt hårt bränt, gråvitt, med inslag av gråbrunt, till helt vitt och kritaktigt.

Syfte och frågeställning

Analysens främsta syfte har varit att i möjligaste mån identifiera benmaterialet till art och benelement. Utöver detta har även kön- och åldersbedömningar gjorts om lämpliga benelement har påträffats. Materialet har även studerats utifrån vilka förbränningstemperaturer det har utsatts för, för att på så vis kunna bidra med information kring den undersökta platsen och hur de olika materialen relaterar till varandra.

- Består benmaterialet av mänskliga kvarlevor?
- Går det att avgöra huruvida materialet representerar en eller flera individer?
- Finns det djurben i materialet?

Metod

Den osteologiska analysen har i stort utförts enligt de metoder som utarbetades av Nils-Gustav Gejvall (1947, 1948, se också t.ex. Jonsson 2005). Bedömning av förbränningstemperaturen har utförts enligt Holcks (1997) schema.

Benmaterialet har vägts, volymbestämt och mätts. Måtten avser fragmentens största mått (mm), och är ämnade att ge en uppfattning om materialets utseende och fragmenteringsgrad.

Artidentifikation

För att kunna göra en säker artidentifikation av ett osteologiskt material studerar man benens morfologi för att försöka hitta artspecifika karaktärer. När man studerar brända ben saknas ofta dessa karaktärer helt eller delvis beroende på materialets kvalitet. När de morfologiska karaktärerna saknas kan man istället använda sig av en sekundär metod för att identifiera arter bland benmaterialet. Då studerar man nervkanalernas storlek i rörbenens cortex i mikroskop (histologisk bedömning) vilket kan ge en uppfattning om vilken/vilka djurarter som finns i materialet. (Holck 1987:170f)

Man kan även studera rörbenens ytskikt, både insidan och utsida. Rörbenets yttre yta är ofta "strimmig" eller "fibrig" på ett karaktäristiskt sätt på människoben, medan djurben är slätare. På insidan av rörbenet, mörghålan, har människan ben oftast en ojämn yta med många lister, medan djurbenen generellt är slätare. (se tex Holck 1987).

Könsbedömning av humant material

Inga könsbedömningar har kunnat göras inom denna analys.

Åldersbedömning av humant material

Åldersbedömningar utifrån bränt benmaterial görs vanligen på skalltaksfragment. Hos yngre individer görs en bedömning av sömmarnas (*suturnas*) utseende och sammanväxningsgrad. Nyfödda och mindre barn har raka eller lätt vågiga suturer och från omkring 3 års ålder börjar de karaktäristiska sågtandade sömmarna att utformas. Hos äldre individer börjar sömmarna istället sluta sig, med början från kranietts inre. I sammanväxningen av suturerna finns dock både individuella och könsbundna skillnader, och datan måste därför användas med viss försiktighet.

Hos vuxna och äldre individer studeras framförallt tjockleksförhållandet mellan skalltakets inre och yttre kompakta benlager (*tabula interna och externa*) samt det spongiösa mellanskiktet (*diploën*). Med stigande ålder blir tabula interna och externa mer porösa och övergångarna mellan de olika lagren svårare att urskilja. Dessa förhållanden påverkar även hur skallen spricker vid kremeringen, där suturer som ännu inte vuxit samman helt tenderar att sprängas i sömmarna vid upphettning. Hos unga och gamla tenderar även skallfragment att delas mellan det inre och yttre skiktet (Gejvall 1947; 1948: 161f, se även Holck 1997: 64ff).

Adultus: 18–44 år	Suturerna är helt öppna. Diploëns, den interna och externa kompaktans tjocklek är 1/3 vardera.
Maturus: 35–64 år	Suturerna börjar växa ihop internt. Diploëns tjocklek är mer än 1/3 av skalltakets tjocklek. Den interna kompaktan är tunnare än den externa.
Senilis: >50	Suturerna har nu helt eller nästan helt slutits externt. Diploëns tjocklek är mer än 1/3 av skalltakets tjocklek. Både den interna och den externa kompaktan är tunnare än 1/3 vardera.

Tabell 1, Åldersbedömning utifrån skalltak enligt Gejvall, hämtat ur Sigvallius (1994:10).

Förbränningstemperatur

För att göra en bedömning av förbränningstemperatur i benmaterial studeras vilka förändringar benmaterialet uppvisar samt vilka färger materialet har fått som en följd av kremeringen. Utifrån detta kan man få en uppfattning om hur hårt bränt materialet är samt om hela materialet verkar ha utsatts för samma temperatur eller om man kan påvisa skillnader inom materialet.

Kremerings-grad	Temperatur (°C)	Förändringar i benet
0	100	Verkar obränt. Obetydliga förändringar i benen och i tänderna, ingen förändring av betydelse.
	200	Små förändringar i ytskiktet på ben och tänder. Reduktion av kollagen mängden. Färgen: grå/svart.
1	300	Vikt- och volymminskning. Kollagenet är helt förstört.
	400	Benstrukturen blir mindre solid och det bildas mikroskopiska sprickor i ytskiktet, även tänderna får små sprickor.
2	500	Benet deformeras, större mikroskopiska sprickor ses i benen. Färgen: gråaktig.
	600	Ytterligare makro- och mikroskopisk fragmentering av benet ytskikt. Färgen: ljusgrå.
	700	Ytterligare reduktion av volymen.
3	800	Ytterligare minskning och deformation av benen. Tändernas dentin smälter och kristalliseras. Färgen: vit/grå.
	900	Kraftig deformation av benets ytskikt.
	1 000	Färgen vit, kritaktig.
4	1 100	
	1 200	Fullständig förstörelse av mikrostrukturen i ben och tänder.

Tabell 2, Översikt av förändringarna i ben och tänder vid olika förbränningstemperaturer (Holck 1997).

Resultat

Resultaten av den osteologiska analysen presenteras här för varje fyndpost för sig. I bilaga 1 finns en tabell över det analyserade materialet samt de fyndposter som utgått.

VM300056:11/FB211

Sammanfattning

Vikt: 0,1 gram

Volym: <0,1 deciliter

Fragmentstorlek: 2–6,7 millimeter

Identifierade arter: Människa?

Beskrivning av materialet

Materialet är jämt bränt, vitt och kritaktigt.

Förbränningsgraden motsvarar Holcks (1997) grad 3 vilket ger en förbränningstemperatur på mellan 800–1 000 ° C.

Figur 1. Bränt benmaterial från VM300056:11/FB211. Foto: Astrid Lennblad

Benmaterialet från VM300056:11/FB211 består av en mycket liten mängd, uteslutande brända ben, av mänsklig karaktär. Benen är strimmiga/fibriga på ett för människoben karakteristiskt sätt men eftersom fragmenten är så kraftigt fragmenterade har benelement ej kunnat identifieras. Därför är tolkningen av identifierade arter enbart *Människa?* men absolut troligast är att materialet består av människoben.

VM300056:14/FB215

Sammanfattning

Vikt: 0,1 gram

Volym: <0,1 dl

Fragmentstorlek: 7,6 millimeter

Identifierade arter: Människa

Ålder: Maturus (35–64 år)

Beskrivning av materialet

Materialet är jämt bränt, hårt gråvitt-vitt och kritaktigt.

Förbränningsgraden motsvarar Holcks (1997) grad 3 vilket ger en förbränningstemperatur på mellan 800–1 000 ° C.

Figur 2. Bränt mänskligt skalltaksfragment från VM300056:14/FB215 Foto: Astrid Lennblad

Fragmentet som påträffades i VM300056:14/FB215 utgörs av ett mänskligt skalltaksfragment som åldersbedömts till *Maturus* (35–64 år). Åldersbedömningen baseras på fragmentets utseende och förhållandet i tjocklek mellan skalltakens olika skikt utifrån Gejvalls (Sigvallius 1994:10) bedömningskriterier.

VM300056:18/FB219

Sammanfattning

Vikt: 0,4 gram

Volym: <0,1 deciliter

Fragmentstorlek: 2,2–14,4 millimeter

Identifierade arter: Människa

Ålder: Maturus (35–64 år)

Beskrivning av materialet

Materialet är relativt jämt bränt, hårt, gråbrunt-vitt och kritaktigt.

Förbränningsgraden motsvarar Holcks (1997) grad 2–3 vilket ger en förbränningstemperatur på mellan 500–1 000 ° C.

Figur 3. Bränt mänskligt benmaterial från VM300056:18/FB219. Från vänster: skalltaksfragment, rörbensfragment, till benelement ej identifierade fragment. Foto: Astrid Lennblad

Identifierat till benelement är: 1 skalltaksfragment och 1 rörbensfragment. Resterande 4 små fragment har ej kunnat identifieras till benelement men härrör med största sannolikhet även dessa till människa.

Åldersbedömningen till *Maturus* (35–64 år) baseras på skalltaksfragmentets utseende och förhållandet i tjocklek mellan skalltakens olika skikt utifrån Gejvalls (Sigvallius 1994:10) bedömningskriterier.

VM300056:28/FB580

Sammanfattning

Vikt: 0,1 gram

Volym: <0,1 deciliter

Fragmentstorlek: 3,1–4,5 millimeter

Identifierade arter: Människa?

Beskrivning av materialet

Materialet är jämt bränt, hårt, gråvitt-vitt och kritaktigt.

Förbränningsgraden motsvarar Holcks (1997) grad 3 vilket ger en förbränningstemperatur på mellan 800–1 000 ° C.

Figur 4. Bränt benmaterial från VM300056:28/FB580. Foto: Astrid Lennblad

Benmaterialet från VM300056:28/FB580 består av en mycket liten mängd, uteslutande brända ben, av mänsklig karaktär. Benen är strimmiga/fibriga på ett för människoben karakteristiskt sätt men eftersom fragmenten är så kraftigt fragmenterade har benelement ej kunnat identifieras. Därför är tolkningen av identifierade arter enbart *Människa?* men absolut troligast är att materialet består av människoben.

Diskussion och sammanfattning

Benmaterialet som påträffades vid den arkeologiska undersökningen av en del av en gravhög, Tjärby 11/L1996:1912, bestod av små fragment brända ben från människa alternativt sannolikt människa. Totalt rör det sig om runt 0,7 gram brända ben varav 0,5 gram säkert är identifierade som mänskliga kvarlevor. De något osäkra artidentifikationerna beror på att fragmenten är ytterst små vilket försvårar analysen betydligt. Inga djurben har påträffats i materialet.

Två fragment av skalltak har påträffats, i fyndposterna VM300056:14/FB215 och VM300056:18/FB219, vilka båda har åldersbedömt som *Maturus* (35–64 år) baserat på fragmenten utseende och förhållandet i tjocklek mellan skalltakens olika skikt utifrån Gejvalls (Sigvallius 1994:10) bedömningskriterier. Förbränningsgraderna i materialet har nästan uteslutande bedömts till Holcks (1997) grad 3 vilket ger en förbränningstemperatur på mellan 800–1 000 ° C. Undantaget var insidan av rörbensfragmentet i VM300056:18/FB219 som var något mer brungrått. Denna färgskillnad kan mycket väl bero på att insidan av ett rörben inte har blivit riktigt lika varmt som utsidan av benen. I varken åldersbedömningarna eller förbränningsgraderna finns det något som säkert antyder att de mänskliga kvarlevorna skulle härröra från mer än en individ.

Litteratur

Gejvall, N-G.

-1947. Bestämning av brända ben från forntida gravar. *Fornvännen* 42: 39-47. Stockholm.

-1948. II. Antropologisk del. Bestämning av de brända benen från gravarna I Horn. I: Sahlström, K. E. & Gejvall, N-G. *Gravfältet på kyrkbacken i Horns socken, Västergötland*. Stockholm.

Holck, P

-1987. *Cremated bones: A Medical-anthropological Study of an Archaeological Material on Cremation Burials*. Utgåva 1, Antropologiske skrifter. University of Oslo.

-1997. *Cremated bones. A Medica- anthropological Study of an Archaeological Material on Cremation Burials*. Utgåva 3, Antropologiske skrifter. University of Oslo.

Sigvallius, B.

-1993. Sacrificed Animals in Iron Age Cremations from Middle Sweden. *Laborativ arkeologi* 6:17-21, Institutionen för arkeologi och antikens kultur. Stockholms universitet.

-1994. *Funeral Pyres, Iron age cremations in north Spånga*. Thesis and Papers in Osteology. Stockholms Universitet. Akademitryck AB, Edsbruk.

Bilaga

Bilaga 1. Osteologisk analys

Kontext/fyndnr:	Volym (dl)	Vikt (g)	Fragment-storlek (mm)	Identifierade arter	Identifierade benelement (antal fragment)	Ålder (år)	Förbränningsgrad (°C)	Övriga observationer
VM300056:4/ FB203	Utgår	Utgår	Utgår	Utgår	Utgår	Utgår	Utgår	Sten
VM300056:11/ FB211	<0,1	0,1	2–6,7	Människa?	-		3 (800–1000)	Osäker artbedömning
VM300056:13/ FB213	Utgår	Utgår	Utgår	Utgår	Utgår		Utgår	Sten
VM300056:14/ FB215	<0,1	0,1	7,6	Människa	Skalltak (1)	Maturus (35–64)	3 (800–1000)	
VM300056:18/ FB219	<0,1	0,4	2,2–14,4	Människa	Skalltak (1), Rörben (1)	Maturus (35–64)	2–3 (500–1000)	
VM300056:19/ FB220	Utgår	Utgår	Utgår	Utgår	Utgår	Utgår	Utgår	Sten
VM300056:28/ FB580	<0,1	0,1	3,1–4,5	Människa?	-		3 (800–1000)	Osäker artbedömning
PK214	Utgår	Utgår	Utgår	Utgår	Utgår	Utgår	Utgår	Träkol

Bilaga 5 Vedartsanalys Karen Vandkrog Salvig Moesgaard Museum

Vedartsanalys

Karen Vandkrog Salvig

Arkæobotaniker

Afdeling for Konservering og Naturvidenskab

Moesgaard Museum

Moesgaard Allé 20

8270 Højbjerg

Tjärby RAÄ 11 / L1996:1912, Tjärby socken, Laholms kommun.1PK 207

1 stk. trækul, ca. 10X8X3 mm.

10 stk. Betula, björk

C14: Betula, björk, 3 årringe.

1PK 225

1 stk. (muligt) trækul, ca. 10x10x7 mm.

Stykket er ikke muligt at artsbestemme. Det er meget forslagret. Under mikroskop er observeret celler lignende vedstruktur, men også meget skadet materiale, der ikke kan bestemmes nærmere.

C14: ikke egnet til datering.

1PK 536

6 stk. trækul, max: 12x9x2 mm.

6 stk. Fraxinus, ask.

C14: Fraxinus, ask, 3 årringe.

Bilaga 6 Makrofossilanalys Jens Heimdahl, SHM Arkeologerna

Makroskopisk analys av jordprover från en gravhög RAÄ 11/L1996:1912 i Tjärby sn, Laholms kn

Teknisk rapport

Jens Heimdahl, Arkeologerna SHMM 2021-08.23

Bakgrund och syfte

Under den arkeologiska undersökningen av delar av en gravhög RAÄ 11, L2019: Tjärby sn, Laholms kommun, våren 2021, insamlades tre jordprover för analys av makroskopiskt innehåll med fokus på växtrester. Endast en del av gravhögen berördes i samband med anläggande av en gång och cykelväg, och därför innefattade provtagningen endast anläggningens yttre delar. Syftet med analysen har varit att undersöka om det i det makroskopiska materialet finns bevarade rester som kan utgöra spår efter de riter som omgivit gravläggande eller efterbruket av högen.

Metod och källkritik

Provtagning genomfördes av arkeologerna under utgrävningen. Inkomna till laboratoriet floterades proverna enligt metod beskriven av Wasylikowa (1986) och därefter våtsiktades de i siktare med minsta maskstorlek om 0,25 mm. Identifieringen av materialet skedde under ett stereomikroskop med 7–100 gångers förstoring. I samband med bestämningarna utnyttjades litteratur (främst Cappers m.fl. 2012) samt referenssamlingar av recenta fröer. Den makroskopiska analysen har främst behandlat växtmakrofossil (som inte är ved eller träkol), men även puppor, smältor, ben mm har eftersökts och kvantifierats.

Samtliga prover innehöll förna i form av levande rottrådar, och det är tydligt att den provtagna jorden utgör en del av aktiva biologiska horisonter där material av mindre fraktioner kontinuerligt har omlagrats till nutid. Förekomsten av postdepositionellt inblandat material till följd av bioturbation kan därmed inte uteslutas. Den oförkolnade fröbanken kan innehålla spår av en äldre fröbank (i synnerhet om dessa fröer är motståndskraftiga mot nedbrytning), men då detta inte kunnat säkerställas har endast det förkolnade materialet i dessa prover analyserats. Alla växtrester som utsätts för brand eller hetta bevaras inte genom förkolning, detta gäller framförallt fröer med stort fettinnehåll eller ömtålig struktur (t.ex. flockblomstriga växter). Fröer och frukter som bevaras genom förkolning har ofta en liten kvot i förhållandet yta/volym (ex.

sädeskorn) eller hårda skal (ex. mällor). Av detta följer att växtmaterialet som bevarats genom förkolning bara representerar en liten del av de växter som ursprungligen utsatts för hetta/brand.

Analysresultat

I resultattabellen har en del av materialet (som inte är förkolnade fröer och frukter) kvantifierats enligt en grov relativ skala 1–3 prickar, där 1 prick innebär förekomst av enstaka (ca 1–5 st) fragment i hela provet. 2 prickar innebär att materialet är vanligt – att det i stort sett hittas i alla genomletningar av de subsamplingar som görs. 3 prickar innebär att materialet är så vanligt att de kan sägas vara ett av de dominerande materialen i provet och man hittar det var man än tittar.

Diskussion

De tre proverna från högens utkant var samtliga rika på träkol, men innehåll även mindre mängder av annat material. Under kantkedjan och i nederdelen av högen påträffades fragment av förkolnade hasselnötsskal som antagligen utgör spår av matlagning där rostning av hasselnötter ingått. Utifrån positionerna i högen är det svårt att uttala sig om i vilket sammanhang denna matlagning skett, men utifrån spridningen är det möjligt att materialet är omlagrat och att vi här ser spår av matlagning på platsen innan, eller i samband med att högen konstruerades.

I högens nederdel (PM 226 och 227) påträffades också milimeterstora förglasade smältor, varav en skulle kunna vara slagartad, alltså tillkommen i samband med metallhantering. Smältor är ganska vanliga i gravsammanhang och har bl.a. tolkats som spår av att delar av gravbålet lerklinats för att åstadkomma mer effektiv förbränning. Detta är dock bara en gissning och möjligheter till andra förklaringar finns.

I Prov 227 påträffades också ett bränt benfragment från ett däggdjur. Dettas skulle kunna vara kopplat till den kremerade dode i graven, men likväl kunna utgöra spår av animalisk matlagning i samband med komunionsoffer, och i så fall ha samma tafonomiska ursprung som hasselnötsskalen.

Referenser

- Cappers, R. T. J., Bekker, R. M. & Jans, J. E. A., 2012: *Digital Seed Atlas of the Netherlands*, (2nd edition). Groningen Institute of Archaeology. Groningen
- Wasylikowa, K., 1986: Analysis of fossil fruits and seeds. I Berglund, B. E. (ed.): *Handbook of Holocene Palaeoecology and Palaeohydrology*. John Wiley & Sons Ltd. 571–590

TJÄRBY, RAÄ 11, LAHOLM	PM	226	227	582
	KONTEXT	NEDRE DEL AV GRAVHÖG	CENTRALT NEDRE DEL AV GRAVHÖG	UNDER YTTRE KANTKEDJA
	VOLYM/L	1,7	1,2	1,5
FÖRKOLNADE VEDARTADE VÄXTER	TRÄKOL	●●	●●	●●
	ÖRTFRAGMENT	●		
FÖRKOLNADE ÖRTARTADE VÄXTER	BRÄNT BEN (DÄGGDJUR)		●	
ÖVRIGT	FÖRGLASADE MINERALSMÄLTOR		●	
	SMÄLTA EV. SLAGG	●		
FÖRKOLNADE FRÖER/FRUKTER MM				
HASSELNÖTSSKAL	CORYLUS AVELANA	2		1

Bilaga 7 ^{14}C -datering Karl Håkansson / Melanie Mucke, Ångströmlaboratoriet

Labnummer	Prov	$\delta^{13}\text{C}\%$ V-PDB	^{14}C BP	SD 1 σ	
Ua-71412	1PK207	-28.0	129,9	0,5	pMC
Ua-71413	1PK536	-27,9	3041	34	
Ua-71414	VM300056:18	-24,3	2912	32	

UPPSALA
UNIVERSITET

Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Kol-14 gruppen

Besöksadress:
Ångström Laboratoriet
Lägerhyddsvägen 1

Postadress:
Box 529
751 21 Uppsala

Telefon:
018 – 471 3124

Telefax:
018 – 55 5736

Hemsida:
<http://www.tandemlab.uu.se>

E-post:
radiocarbon@physics.uu.se

Uppsala 2021-10-06

Stina Tegnhed
Kulturmiljö Halland
Tollsgatan 7
302 32 HALMSTAD

Resultat av ^{14}C datering av träkol och bränt ben från Tjärby, Laholm, Halland. (p 3832)

Förbehandling av träkol:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (10 h, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (10 h, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före mätningen av ^{14}C -innehållet i acceleratorn förbränns det tvättade och intorkade materialet, surgjort till pH 4, till CO_2 -gas som i sin tur grafiteras genom en Fe-katalytisk reaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

Förbehandling av brända ben:

1. 1.5 % NaOCl tillsatt till det rengjorda och krossade benprovet och blandningen fick stå i rumstemperatur i 48 h.
2. Provet tvättat till neutral i avjoniserat vatten.
3. 1 M HAc tillsatt till provet och blandningen fick stå i rumstemperatur i 24 h.
4. Provet tvättat till neutral i avjoniserat vatten och intorkat.
5. Lakning med 6 M HCl.
6. Den erhållna CO_2 -gasen grafiteras därefter Fe-katalytiskt före mätningen av ^{14}C -innehållet i acceleratorn.

RESULTAT

Labnummer	Prov	$\delta^{13}\text{C}\%$ V-PDB	^{14}C ålder BP	pMC
Ua-71412	1PK207	-28,0	$129,9 \pm 0,5$	
Ua-71413	1PK536	-27,9	$3\,041 \pm 34$	
Ua-71414	VM300056:18	-24,3	$2\,912 \pm 32$	

Med vänliga hälsningar

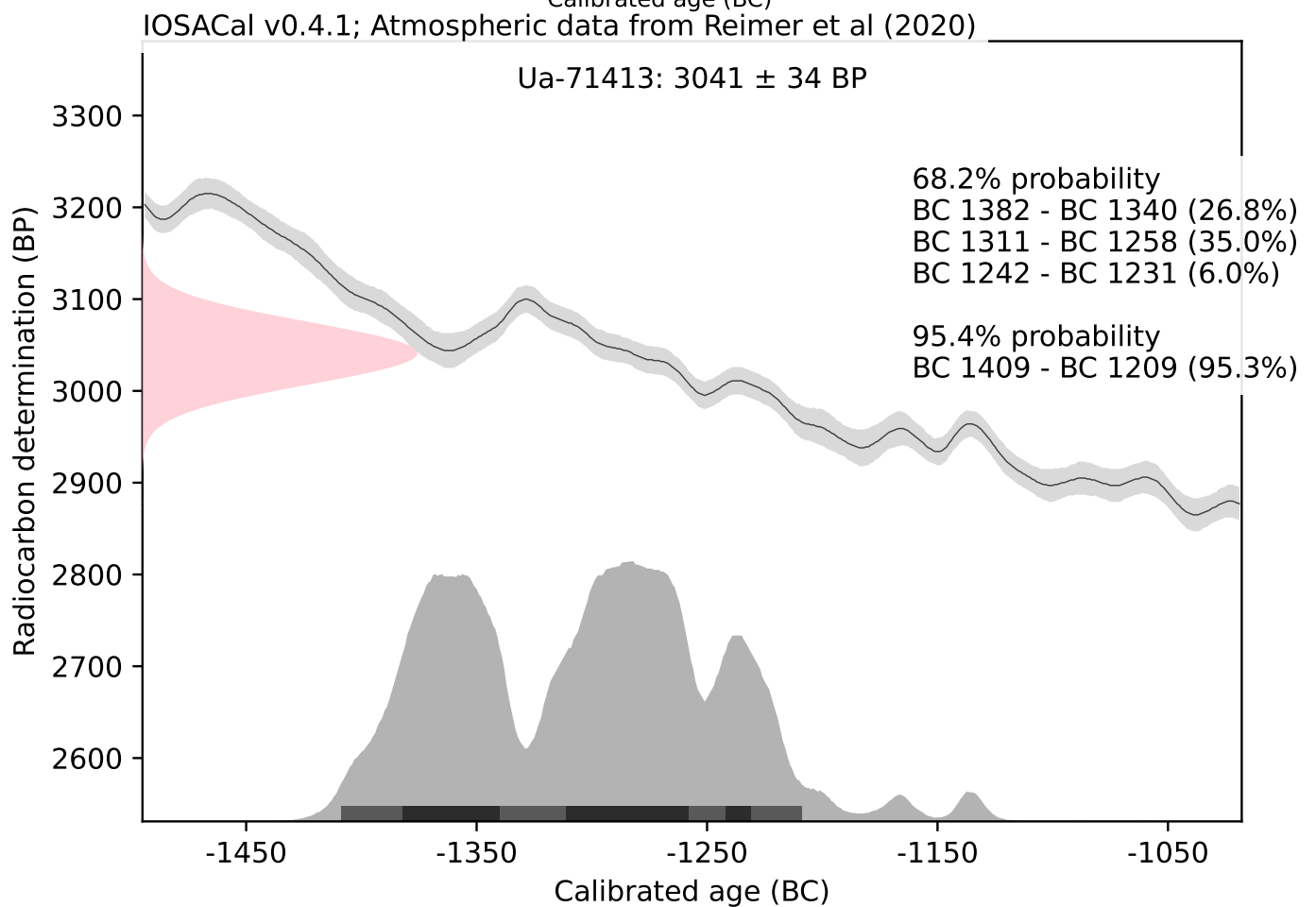
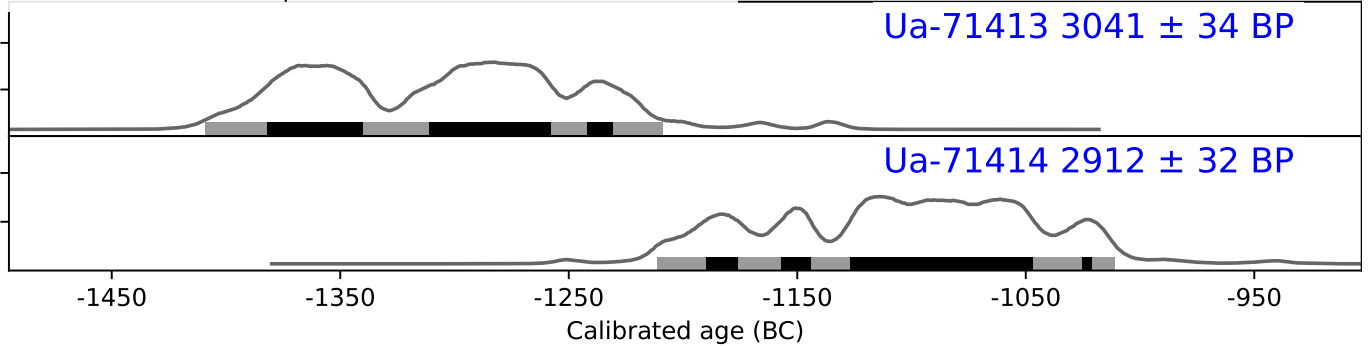
Karl
Håkansson

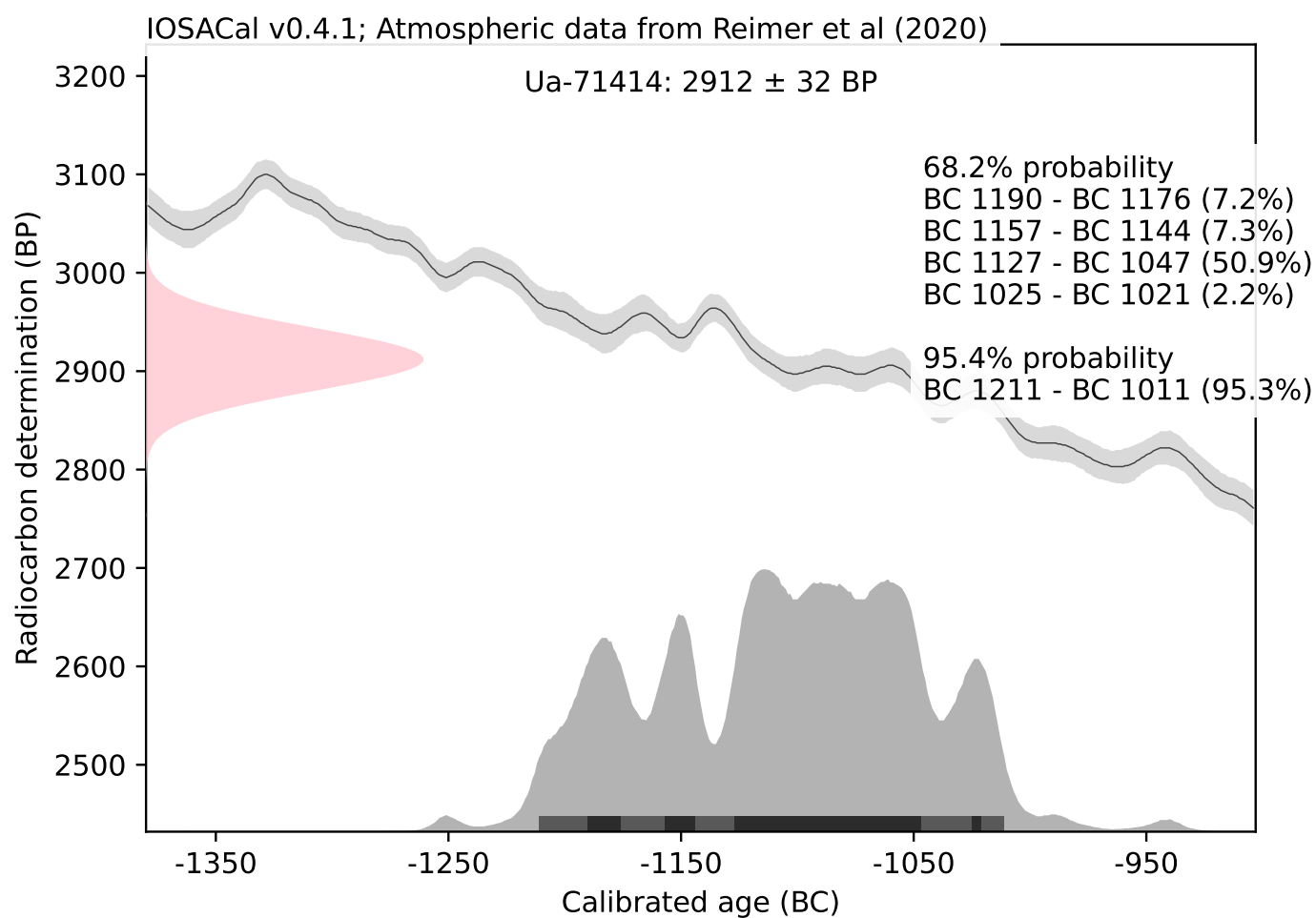
Elektroniskt undertecknad
av Karl Håkansson
Datum: 2021.10.06
09:04:37 +02'00'

Karl Håkansson / Melanie Mucke

Kalibreringskurvor

IOSACal v0.4.1; Atmospheric data from Reimer et al (2020)

RAPPORTER FRÅN KULTURMILJÖ HALLAND 2021

2021:1	Tjärby gruståkt, Arkeologisk utredning
2021:2	Båtsmans, del av Lahall 2:13, flytt av byggnad
2021:3	Skummeslövs kyrka, utvändig renovering
2021:4	Sankta Gertruds kapell, utvändig renovering
2021:5	Brokorp 4, Antikvarisk förundersökning
2021:6	Brovakt 4, Antikvarisk förundersökning
2021:7	Landeryds godsmagasin -renovering av tak och syll
2021:8	Brons- och järnålder vid Holms kyrka, Holm 2:3, Arkeologisk undersökning
2021:9	Hotell Mårtensson, Gillestugan 1, Skyltning mm. Antikvarisk förundersökning
2021:10	Bocken 18 och Bocken 20. Förslag till planbestämmelser för kulturvården.
2021:11	Kemisten 5, Antikvariskt utlåtande.
2021:12	Rånebo hembygdsgård. Vård- och underhållsplan
2021:13	Befästningsrester i Norre Katts park. Arkeologisk schaktningsövervakning.
2021:14	Öringe fiber, Getinge sn, fast. Öringe 1:5, Arkeologisk schaktningsövervakning.
2021:15	Hotell Mårtensson, Takkupor, rev förslag. Konsekvensbeskrivning
2021:16	Busskur Stora Torg, Arkeologisk undersökning (schaktningsövervakning)
2021:17	Inför ny vatten- och elledning. Falkenberg. Arkeologisk schaktningsövervakning.
2021:18	Frillesås-Rya 3:77. Kungsbacka kn. Arkeologisk förundersökning
2021:19	Valhalla 5, antikvariskt utlåtande
2021:20	Försörjningshemmet 18, antikvariskt utlåtande
2021:21	Påarps gravfält, Trönninge sn, Halmstads kn, Arkeologisk schaktningsövervakning
2021:22	Marbäck, Halmstad, Snöstorps sn. Arkeologisk utredning
2021:23	Fibernekläggnad vid treuddar, en stensättning och en boplatz i Bexets stugby, Trönninge sn, Halmstad. Ark. schaktningsövervakning
2021:24	Kv. Postmästaren, Esplanadparken och Norra Vallgatan - kulturmiljöutredning
2021:25	Spannarps kyrka, Styrssystem - antikvarisk medverkan
2021:26	Sibbarps kyrka, Styrssystem - antikvarisk medverkan
2021:27	Tvååkers kyrka, Styrssystem - antikvarisk medverkan
2021:28	Dagsås kyrka, Styrssystem - antikvarisk medverkan
2021:29	Flickskolan 6, Varberg, antikvarisk förundersökning
2021:30	Gästgivaren 10, Varberg, antikvarisk förundersökning
2021:31	Societetshuset i Varberg, antikvarisk medverkan
2021:32	Alfshögs kyrkogård, kulturhistorisk inventering och bevarandeplan
2021:33	Askome kyrkogård, kulturhistorisk inventering och bevarandeplan
2021:34	Vessige kyrkogård, kulturhistorisk inventering och bevarandeplan
2021:35	Lyngåkra 6:8, Rivningsdokumentation
2021:36	Gamlestugan i Morup, Morup 27:1, antikvarisk medverkan
2021:37	Hägareds gård, fönsterbyte, antikvarisk medverkan
2021:38	Köinge kyrkogård, kulturhistorisk inventering och bevarandeplan

2021:39	Okome kyrkogård, kulturhistorisk inventering och bevarandeplan
2021:40	Svartrå kyrkogård, kulturhistorisk inventering och bevarandeplan
2021:41	Tjärby kyrka, konstglasfönster, antikvarisk medverkan
2021:42	Tjärby kyrka, invändig renovering, antikvarisk medverkan
2021:43	Varbergs idrottshall, antikvarisk förundersökning
2021:44	Dagsås kyrka, exteriör renovering
2021:45	Kirsten Munks hus, Byte av butiksfönster, antikvarisk medverkan
2021:46	Flundran 5, Inredning av vind, Antikvarisk förundersökning
2021:47	Västra bageriet, Svärdet 6, Antikvarisk förundersökning
2021:48	Skummeslöv 4:2, 5:13 och 30:10 10, Arkeologisk utredning, Skummeslövs socken, Laholms kn
2021:49	Fornlämningar vid Stafingsvägen, Stafings sn, Arkeologisk efterundersökning 2021
2021:50	Staffens, Olofsbo hembygdsgård, halmtak, antikvarisk medverkan
2021:51	Mjellby konstmuseum, antikvariskt utlåtande inför om- och tillbyggnad
2021:52	Vessinge sandhedar, Veinge sn. Arkeologisk. utredning
2021:53	Hanhals övre kyrkogård, Kulturhistorisk bevarandeplan
2021:54	Hanhals nedre kyrkogård, Kulturhistorisk bevarandeplan
2021:55	Spannarps kyrka, utvändig renovering, antikvarisk medverkan
2021:56	Fjällaregården 2:22, Dokumentation av ekonomibyggnad
2021:57	Åkrabergs gård, renovering av verandan, antikvarisk medverkan
2021:58	Wallens slott, murrenovering och byte av stolparmaturer, antikvarisk medverkan
2021:59	Edenberga brandstation, renovering av slangtornet, antikvarisk medverkan
2021:60	Lottens, Västralt 2:10, ommålning av bostadshuset, antikvarisk medverkan
2021:61	Rudan 3, Gårdshus, antikvarisk förundersökning
2021:62	Dagsås kyrka, dagvattenhantering, antikvarisk medverkan
2021:63	Dagsås kyrka, bergvärme, antikvarisk medverkan
2021:64	Landa kyrka, exteriör renovering, antikvarisk medverkan
2021:65	Tullhuset, Varberg. Antikvarisk konsekvensbedömning
2021:66	Solbacken, Torpa-Kärre 6:14, Antikvarisk förundersökning
2021:67	Slottsmöllan, takomläggning djurstallar. Antikvarisk medverkan
2021:68	Sprotorp 1:4, Falkenbergs kommun, Slöinge socken, Arkeologisk utredning
2021:69	Hunnestads kyrka, ramp, antikvarisk medverkan
2021:70	Färgaryds kyrka, omtäckning av koppertak, antikvarisk medverkan
2021:71	Långaryds kyrka, utvändig renovering, antikvarisk medverkan
2021:72	Mesolitisk flinta och gravhög L1997:6640, Kungsbacka kn, Frillesås sn, Arkeologisk Utr. och avgr. FU 2021
2021:73	Kinnareds kyrka, hussvampsskada i takfot, antikvarisk medverkan
2021:74	Arkeologi inför ny gång- och cykelväg i Tjärby. Tjärby och Laholms socknar, Tjärby 2:18, Lilla Tjärby 1:3, Lilla Tjärby 1:13, Lilla Tjärby 1:66, L1996:1912/ Tjärby RAA 11 Arkeologisk Utredning, Förundersökning och Undersökning.

I inför byggandet av en 1,8 kilometer lång gång- och cykelväg har Kulturmiljö Halland utfört arkeologiska insatser inom ett antal delsträckor mellan åren 2019-2021. Den nya GC-vägen tangerar gravhög L1996:1912/Tjärby RAÄ 11 även kallad Lussehög. Den östligaste delen av gravhögen grävdes ut och resultaten av den undersökningen samt övriga insatser presenteras i denna rapport.

Trafikverket var uppdragsgivare och de har även bekostat en ny skylt som uppförts vid Lussehögen. På den går det att läsa om undersökningen av Lussehög men också om de många fornlämningarna som GC-vägen passerar längs den 1,8 kilometer långa sträckan mellan Tjärby och Lilla Tjärby. Kanske bidrar skylten till att cyklister och gångtrafikanter betraktar landskapet med en ny blick och lägger märke till de många spåren efter äldre tider som finns att upptäcka och se i det vackra omgivande landskapet.

KULTURMILJÖ
HALLAND

POSTADRESS: TOLLSGATAN 7 | 302 32 HALMSTAD | TEL: 035-19 26 00

E-POST: KANSLI@KULTURMILJOHALLAND.SE | HEMSIDA: WWW.KULTURMILJOHALLAND.SE